

AUSA · XXI · 154 (2004) p. 445-477 © Patronat d'Estudis Osonencs

JUTGES ECLESIASTICS I PROCESSOS EN EL BISBAT DE VIC, 1269-1399

ALBERT COTS I CASTANYER
Doctor en Història per la Universitat de Barcelona

Ecclesiastical judges and trials in the bishopric of Vic, 1269-1399

El procediment administratiu i judicial conegut com a «procés romanocanònic» fou desenvolupat per la cancelleria papal i els juristes italians partint dels textos jurídics de l'època de Justinià (s. VI), i es va acabar difonent per tots els tribunals laics del món occidental. Com a aportació a l'estudi de la seva difusió, l'article analitza els processos eclesiaístics escrits del bisbat de Vic de finals del s. XIII a finals del s. XIV.

Paraules clau: procés romanocanònic; procediment judicial.

The administrative and judicial procedure known as "Roman-canonical proceedings" was developed by the papal chancellery and Italian jurists on the basis of legal texts from the period of Justinian (6th c.) and ended up spreading to all the lay courts of the western world. As a contribution to the study of how this occurred, the article analyses ecclesiastical trials recorded in the bishopric of Vic from the end of the 13th c. to the end of the 14th.

Keywords: Roman-canonical proceedings, legal procedure.

A les meves filles, Clàudia i Marta

Introducció

Són nombrosos els autors que han ressaltat l'originalitat i la transcendència del procés de creació del que es coneix amb el nom de «procés romanocanònic», un tipus de procediment administrativojudicial que va tenir els seus orígens a l'interior de l'Església catòlica i que es va acabar difonent per tots els tribunals laics del món occidental.

Aquest tipus de procés, basat en els textos jurídics redactats a iniciativa de l'emperador bizantí Justinià en el segle VI, va ser desenvolupat i adaptat per la pràctica de la cancelleria papal, l'anomenada Cúria Romana, i per les elaboracions doctrinals dels juristes italians, especialment els de la Universitat de Bolonya, tant a la realitat del món medieval com a les necessitats de la pròpia Església. Aquesta adaptació, va acabar configurant un cos de doctrina la influència de la qual ha arribat fins als nostres dies.

Com un primer pas que ajudi a esbrinar com es dugué a terme aquesta difusió del procediment romanocanònic a Catalunya, s'aporten, en el present article, els

resultats d'una recerca documental sobre els processos eclesiàstics escrits del bisbat de Vic de finals del segle XIII i del segle XIV que s'han conservat i que es troben a la secció de la Cúria de l'Oficialat del fons de l'Arxiu de la Cúria Fumada (a partir d'ara, ACF) de l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic (ABEV).¹

Aquest fons de processos en realitat és molt heterogeni i, com s'explicarà més endavant, conté tant processos duts a terme per jutges eclesiàstics com causes arbitrals i processos instruïts per jutges dependents d'autoritats laiques. En aquest article l'exposició s'ha limitat a una descripció del que s'ha conservat de la jurisdicció eclesiàstica. També s'ofereixen unes breus pinzellades sobre com va evolucionar l'estructura jurisdiccional eclesiàstica del bisbat de Vic en aquest període.

Per contextualitzar adequadament algunes de les afirmacions que es fan també s'han consultat els fons d'altres arxius, en especial l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA). A més a més s'han fet consultes molt concretes a l'Arxiu Diocesà de Barcelona (ADB), a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona (ACB), a l'Arxiu Capitular de la Catedral de Girona (ACCG) i a l'Arxiu Diocesà de Girona (ADG).

1. Els inicis del procés de centralització de l'Església i la formació del dret canònic

Des de mitjan segle XI es va iniciar dins de l'Església catòlica un procés de centralització politicoadministratiu a l'entorn de la figura del papa que l'acabaria convertint en el cap espiritual, jurídic i administratiu de tota la cristiandat.²

L'esdeveniment que va estar en els orígens d'aquest procés³ va ser el nomenament del papa Lleó IX (1048-1054) amb qui s'inicià una reforma de l'església caracteritzada per la defensa del celibat⁴, la persecució de la simonia i la consecució d'una Església independent en relació al poder laic⁵.

A la segona meitat del segle XI, el papat, que fins a mitjans del segle X havia tingut com a referent el model imperial bizantí i que des de mitjans del segle X

1. Agraïxo al canonge Miquel dels Sants Gros, arxiver en cap de l'ABEV, totes les facilitats que ha proporcionat per a la realització del treball. També haig d'esmentar les atencions d'en Rafael Ginebra, arxiver, i de la Ignàsia Font. A tots tres, el meu agraïment més sincer. També agraïxo a la Irene Llop, professora de la Universitat de Vic, la transcripció dels processos 1269.01 i 1200.01.

2. La bibliografia sobre aquest tema és molt extensa. Destaquem aquí el llibre d'ULLMANN, Walter. *A Short History of the Papacy in the Middle Ages* (Methuen & Co. Ltd. London, 1972), perquè segueix sent una obra de síntesi encara vàlida. N'hi ha una edició recent, traduïda a l'italià: ULLMANN, Walter. *Il papato nel Medioevo*. Roma-Bari: Editori Laterza, 1999.

3. Vegeu, com a obra general i a partir de l'elecció d'Esteve IX (1057-1059), FLICHE, Agostino. *La Riforma Gregoriana e la riconquista cristiana (1057-1123)*, Editrice S.A.I.E., Torino, 1959. [Haig d'agrair al canonge Miquel dels Sants Gros l'accés a aquesta obra.] Posteriorment s'han publicat molts altres treballs de caire general sobre el tema, però les obres d'Augustin Fliche segueixen essent de consulta obligada.

4. Sobre el celibat, vegeu GAUDEMET, Jean. «Le célibat ecclésiastique, Le droit et la pratique du XIe au XIIIe s.», *Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte-Kanonistische Abteilung* [a partir d'ara, ZRG-KA], Band 68 (1982), p. 1-31.

5. Vegeu molt especialment, SZABÓ-BECHSTEIN, Brigitte. «Libertas Ecclesiae. Ein Schlüsselbegriff des Investiturstreits und seine Vorgeschichte. 4.-11. Jahrhundert», *Studi Gregoriani XII*, 1985.

havia imitat l'administració dels emperadors alemanys, passà a dotar-se de noves formes organitzatives⁶.

Entre aquestes cal destacar-ne dues en especial: el col·legi cardenalici⁷, que s'encarregà de l'elecció papal a partir del 1059⁸, i el consistori, òrgan consultiu que assumí la tasca d'assessor el papa i que desplaçà, progressivament, el sínode romà en aquesta funció⁹.

A finals del segle XI i principis del XII, els cardenals es van convertir en caps del que es poden denominar com a departaments del govern central de l'Església i van ser l'origen del que es coneix com a Cúria Romana.¹⁰

En aquest context, la idea d'un papat amb poders sobre tota l'Església es manifestava amb força el darrer terç del segle XI.¹¹

La seva expressió més evident és el text conegut com a *Dictatus Papae*, que es troba inclòs en un dels dos registres que es conserven de Gregori VII (1073-1085). El *Dictatus Papae* està format per vint-i-set proposicions breus en què es defensa el dret de qualsevol cristià a recórrer judicialment a la Seu Apostòlica i el paper del pontífex com a font del dret eclesiàstic i com a autoritat suprema i inapel·lable en les seves decisions.¹²

6. Vegeu ELZE, Reinhard. 'Das Sacrum Palatium Lateranense' im 10. und 11. Jahrhundert», *Studi Gregoriani IV* (1952), p. 27-54.

7. Segueix essent, encara, de consulta obligada el treball de KLEWITZ, Hans-Walter. «Die Entstehung des Kardinalkollegiums», *ZRG-KA*, Band 25 (1936), p. 115-221. Reimprès a KLEWITZ, Hans-Walter. *Reformpapstum und Kardinalkolleg*, Darmstadt, 1957, p. 11-134. Vegeu també, GANZER, Klaus. «Das roemische Kardinalkollegium», a *Le istituzioni ecclesiastiche della "Societas Christiana" dei secoli XI-XII. Papato, Cardinalato ed Episcopato. Atti della quinta Settimana internazionale di studio. Mendola, 26-31 agosto 1971*. Vita e Pensiero. Milano, 1974, p. 153-181.

8. Vegeu, recentment, KRAUSE, Hans-Georg. «Die Bedeutung der neuentdeckten handschriftlichen Überlieferungen des Papstwahldekrets von 1059. Bemerkungen zu einem neuen Buch», a *ZRG-KA*, Band 76 (1990), p. 89-221, on es fa una revisió crítica del llibre de JASPER, Detlev. *Das Papstwahldekret von 1059. Überlieferung und Textgestalt*, Thorbecke, Sigmaringen, 1986, i on es poden trobar les referències als treballs més importants sobre el Decret d'Elecció Papal del 1059 i les seves repercussions posteriors.

9. Vegeu una síntesi del pas del sínode romà al consistori a GUILLEMAIN, Bernard. «Les tribunaux de la cour pontificale d'Avignon», *L'Église et le droit dans le Midi (XIIIe-XIVe siècles)*. Éditions Privat, 1994, p. 339-360. Cahiers de Fanjeaux, 29.

10. Sobre els orígens de la Cúria Romana: JORDAN, Karl. «Die Entstehung der römischen Kurie. Ein Versuch», *ZRG-KA*, Band 28 (1939), p. 97-152; ELZE, Reinhard. «Die päpstliche Kapelle im 12. und 13. Jahrhundert», *ZRG-KA*, Band 36 (1950), p. 145-204; i TANGL, Michael. *Die päpstlichen Kanzleiordnungen*. Innsbruck: Wagner, 1894. Unveränderter Neudruck, Scientia Verlag, 1959. En una línia més prosopogràfica vegeu PARAVICINI BAGLIANI, Agostino. «Il personale della Curia romana preavignonese: Bilancio e prospettive di ricerca». A: *Proceedings of the Sixth International Congress of Medieval Canon Law*. Berkeley, California, 28 July-2 August 1980. Edited by Stephan Kuttner and Kenneth Pennington. Città del Vaticano, 1985, p. 391-410.

11. Vegeu una síntesi sobre el procés de centralització papal a PADOA-SCHIOPPA, Antonio (ed.). *Legislation and Justice*. New York: Clarendon Press. Oxford University Press, 1997. Especialment, «Hierarchy and Jurisdiction: Models in Medieval Canon Law», del mateix Padoa-Schioppa, p. 1-15.

12. El registre de Gregori VII que es conserva a l'Archivio Segreto Vaticano és el segon més antic que ha arribat fins als nostres dies del papat i comprèn només els anys del 1073 al 1083 del seu pontificat (Registre vaticà 2). Es conserva també una còpia de l'anterior feta durant el segle XVI (Reg. vat. 3). El registre més antic correspon al papa Joan VIII (872-882) i és una còpia del segle XI (Reg. vat. 1). Després de Gregori VII no es disposa de cap altre registre més fins al pontificat d'Innocenci III (1198-1216). Sobre els primers registres papals vegeu BLUMENTHAL, Uta-Renate. «Papal registers in the twelfth century». A: *Proceedings of the Seventh International Congress of Medieval Canon Law. Cambridge, 23-27 July 1984*. Edited by Peter Linehan. Città del Vaticano, 1988, p. 135-151.

Ben aviat la tendència centralitzadora basada en la idea de la primacia romana entrà en contradicció amb el que establien moltes normes jurídiques de l'Església, especialment amb els cànons, o normes aprovades en els concilis, i les decretals, o cartes escrites pels papes¹³. En aquest context cal entendre l'aparició de l'obra de Gracià, *Concordia discordantium canonum*¹⁴, al voltant de l'any 1140, també coneguda amb el nom de *Decretum Gratiani*.

Una de les conseqüències més importants del *Decretum Gratiani* va ser l'acceptació generalitzada d'una de les seves principals idees: que els *Decreta Pontificum*, és a dir les cartes escrites pels papes, així com els *Statuta Conciliorum*, nom amb què es designaven les normes aprovades en els concilis, pertanyien a les regles generals del dret de l'Església. Per tant el concepte de cànon, nom amb què tradicionalment es designaven les normes conciliars, es va ampliar a les epístoles papals i es va considerar el papa com a cap de l'Església que posseïa el dret de redactar normes.¹⁵

En els anys següents el paper dels papes com a creadors de dret va sofrir una transformació espectacular. Mentre que durant els pontificats d'Eugeni III (1145-1153) i d'Adrià IV (1154-1159) no es van redactar més de vint decretals, Alexandre III (1159-1181) en trameté unes set-centes. I el 1198, quan Innocenci III fou elegit papa (1198-1216), el seu nombre ascendia ja a unes mil cent, i continuà augmentant al llarg d'aquest darrer pontificat.¹⁶

L'augment en la producció de decretals va anar lligat estretament amb l'increment espectacular, també a la segona meitat del segle XII, de les consultes de caràcter jurídicoprocesal que arribaven al papa provinents de tots els racons de la cristiandat a la recerca d'assessorament.

Cal tenir en compte que les decretals no eren normes abstractes, sinó que eren cartes que responien, d'una banda, a consultes fetes per jutges i dignitats eclesiàstiques a qui se'ls plantejaven dubtes jurídics i, per l'altra, a queixes presentades per litigants en processos.

La consideració de les respostes papals com a normes jurídiques d'abast general per part de juristes i de canonistes de les universitats, especialment la de

13. Per tenir una primera visió de conjunt del dret de l'Església abans de Gracià vegeu: GAUDEMET, Jean. *Les sources du droit de l'Église en Occident du IIe au VIIe siècle*, Éditions du CERF/Éditions du C.N.R.S., 1985; FUHRMANN, Horst. *Einfluss und Verbreitung der pseudoisidorischen Fälschungen. Von ihrem Auftauchen bis in die neuere Zeit*, Schriften der Monumenta Germaniae Historica, Band 24, Anton Hiersemann, Stuttgart, 3 vols., 1972-1974; JASPER, Detlev and FUHRMANN, Horst. *Papal Letters in the Early Middle Ages*, The Catholic University of America Press, Washington, DC, 2001; i FOURNIER, Paul et LE BRAS, Gabriel. *Historie des Collections Canoniques en Occident depuis les fausses décrétales jusqu'au décret de Gratien*, Recueil Sirey, Paris, 1931 i 1932, 2 vols. [Agraeixo, de nou, al canonge Miquel dels Sants Gros l'accés a l'obra de J. Gaudemet i, especialment, a la de P. Fournier i de Gabriel le Bras.]

14. Vegeu-ne l'edició de FRIEDBERG, Emil. *Corpus Iuris Canonici. Pars Prior: Decretum Magistri Gratiani*. Leipzig, 1879.

15. Vegeu LANDAU, Peter. «Rechtsfortbildung im Dekretalenrecht. Typen und Funktionen der Dekretalen des 12. Jahrhunderts». *ZRG-KA*, Band 86 (2000), p. 86-131.

16. Vegeu THIER, Andreas. «Die päpstlichen Register im Spannungsfeld zwischen Rechtswissenschaft und päpstlicher Normsetzung: Innocenz III. und die Compilatio Tertia». *ZRG-KA*. Band 88 (2002), p. 44-69.

Bolonya, fou l'origen de les col·leccions de decretals, les més importants de les quals es coneixen amb el nom de les «Cinc Compil·lacions Antiques».

Publicades entre 1190 i 1225, només la cinquena va ser el resultat de l'encàrrec directe d'un papa, en aquest cas Honori III (1216-1227). Les altres quatre van gaudir de l'acceptació general tot i que únicament eren produccions individuals de canonistes destacats.¹⁷

Aquest procés de producció jurídica, ja controlat pel papat des de la cinquena compilació, culminà amb la col·lecció fonamental per al dret canònic que fou el *Liber Extra* elaborat sota la direcció de Ramon de Penafort per encàrrec del papa Gregori IX (1227-1241) i que es va acabar el 1234.¹⁸

La producció de decretals va continuar en temps d'Innocenci IV (1243-1254)¹⁹ i de Bonifaci VIII (1294-1303),²⁰ pontífex que va fer dur a terme una nova compilació que és coneguda amb el nom de *Sextus*²¹ i en la qual es recollien les decretals més importants publicades després del *Liber Extra*.

Al primer terç del segle XIV, quan els papes ja s'havien establert a Avinyó, unes noves compilacions van permetre tancar la configuració de l'edifici jurídic canònic.²²

2. L'organització de la Cúria Romana

Per fer front a l'allau de processos que van començar a afluir a Roma des de tota la cristiandat, especialment a partir d'Alexandre III (1159-1181), es van anar diferenciant dins del Consistori, d'una banda, un consell reduït format pel papa i els cardenals que s'ocupava dels afers més importants i, de l'altra, una assemblea designada com a *Auditorium Publicum* o *Audientia Publica*, la composició de la qual depassava llargament la del consell, i que coneixia dels afers menys importants.

17. Vegeu el cas concret de la tercera, compilada per Petrus Beneventanus però que va comptar amb l'aprovació d'Innocenci III a finals del 1209 o a principis del 1210, a PENNINGTON, Kenneth. «The making of a decretal collection: the genesis of *Compilatio Tertia*». A: *Proceedings of the Fifth International Congress of Medieval Canon Law. Salamanca, 21-25 september 1976*. Edited by Stephan Kuttner and Kenneth Pennington. Ciutat del Vaticà, 1980, p. 67-92.

18. Vegeu-ne el text a FRIEDBERG, Emil. *Corpus Iuris Canonici. Pars Secunda: Decretalium Collectiones. Decretales Gregorii P. IX*. Leipzig, 1881.

19. Vegeu BERTRAM, Martin «Die Konstitutionen Alexanders IV. (1255/56) und Clemens' IV. (1265/1267). Eine neue Form päpstlicher Gesetzgebung», *ZRG-KA*. Band 88 (2002), p. 70-109. Vegeu també «Vorbonifazianische Extravagantensammlungen», *ZRG-KA*. Band 89 (2003), p. 285-322.

20. Vegeu SCHMIDT, Tilmann. «Papst Bonifaz VIII. Als Gesetzgeber». A: *Proceedings of the Eighth International Congress of Medieval Canon Law. San Diego University of California at La Jolla, 21-27 August 1988*. Edited by Stanley Chodorow. Ciutat del Vaticà: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1992, p. 227-245. I del mateix autor, «Frühe Anwendungen des Liber Sextus Papst Bonifaz' VIII». A: *Proceedings of the Ninth International Congress of Medieval Canon Law. Munich, 13-18 July 1992*. Edited by Peter Landau and Joers Mueller. Ciutat del Vaticà: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1997, p. 117-134.

21. Vegeu FRIEDBERG, Emil. *Corpus Iuris Canonici. Pars Secunda: Sexti Decretalium*. Leipzig, 1881.

22. Per a una visió de conjunt més detallada del procés de producció del dret canònic a partir del segle XII vegeu GARCÍA Y GARCÍA, Antonio. «El derecho canónico medieval». A: *El Dret Comú i Catalunya, Actes del II Simposi Internacional. Barcelona, del 31 de maig a l'1 de juny de 1991*. Barcelona, 1992, p. 17-51.

Cal recordar que els afers més importants podien ser tractats pel papa sol o juntament amb els cardenals. En aquest darrer cas el papa en comissionava un perquè escoltés les parts (d'aquí ve el nom d'«auditor» o «oïdor») i presentés una relació de l'actuat davant del Consistori per a ser votada. També comissionava cardenals perquè sentenciessin ells mateixos els processos i presentessin, després, les resolucions al Consistori per a ser corroborades.

Però des de principis del segle XIII també es començaren a delegar causes a auditors que no eren cardenals, com els «*capellani*» del papa. La seva funció assolí una importància prou gran com perquè Innocenci IV (1243-1254) nomenés el 1253 el primer *auditor generalis causarum curie*.

D'auditors se'n nomenaren diversos en els anys posteriors. Tots ells es trobaven sota l'autoritat del vicecanceller i des del 1274, com a mínim, van començar a debatre en un consell les seves sentències abans de fer-les públiques. Aquest consell, que estava format per cinc persones durant el pontificat de Nicolau IV (1288-1292), va ser l'origen del tribunal anomenat *Audientia Sacri Palatii*, coneguda posteriorment amb el nom de la Rota.²³

Però malgrat el creixement de l'estructura organitzativa, la Cúria Romana sempre va ser incapaç d'atendre tots els casos que s'adreçaven al papa, de manera que ja des de la segona meitat del segle XI es va instituir la figura del jutge delegat, que si bé tenia antecedents en l'antiguitat romana, es pot considerar original de l'època del conflicte de les investidures.

Els jutges delegats eren persones en qui es transferia la capacitat jurisdiccional de decidir en un procés. Havien de resoldre les apel·lacions de tot tipus de sentències processals així com els processos que s'evocaven davant del papa directament abans que s'hi proferís una sentència i els recursos de tot tipus contra actes jurisdiccionals no processals: nomenaments i eleccions de càrrecs, col·lacions de beneficis, etc.²⁴

La llavors ja complexa maquinària administrativa de la Cúria Romana es va organitzar seguint el que es denominava com a *stylus curiae*, és a dir, un conjunt de normes que regulaven el procediment apropiat per a un tribunal específic.

L'estil de la Cúria Romana no venia regulat pel dret canònic, sinó pels costums interns administratius de la cancelleria papal, i s'hi definien, amb major o menor precisió segons els casos, el caràcter de les sol·licituds, el procediment de la seva tramitació i la funció que exercien els diferents membres al llarg del seu recorregut fins a la decisió final. L'estil de cort de la cancelleria papal, si bé es remunta al segle IV, no es va desenvolupar plenament fins a la segona meitat del segle XII.²⁵

23. Vegeu un resum del procés de creació dels principals organismes judicials de la Cúria Romana a GUILLEMAIN, Bernard. *Op. cit.* Vegeu també HERDE, Peter. *Beiträge zum päpstlichen Kanzlei- und Urkundenwesen im 13. Jahrhundert*, im Verlag Michael Lassleben Kallmünz OPF., 1967. I, també del mateix autor, «Zur päpstlichen Delegationsgerichtsbarkeit im Mittelalter und in der frühen Neuzeit». *ZRG-KA*. Band 88 (2002), p. 20-43.

24. Vegeu PADOA-SCHIOPPA, Antonio. «I limiti all'appello nelle decretali di Alessandro III». A: *Proceedings of the Sixth International Congress of Medieval Canon Law*. *Op. cit.*, p. 387-406.

25. Vegeu les fórmules més antigues que es conserven de la cancelleria papal a TANGL, M. *Op. cit.*

Pel que fa a les lletres de justícia, en particular, és amb Innocenci III que es deixa de tractar cada cas individualment i es comencen a utilitzar textos fixats que es fan servir en casos similars, com les delegacions de causes adreçades a jutges locals que eren expedides per l'*Audientia Publica*, encapçalada nominalment pel vicecanceller i presidida de fet per l'*auditor litterarum contradictarum*, que no s'ha de confondre amb l'*auditor* de l'*Audientia Sacri Palatii*.

Aquests textos estàndard es conservaven en formularis, no es copiaven en els registres papals i mai van ser publicats pels papes, de manera que eren com formularis semioficials per al personal de la cancelleria. El més antic que es coneix és de mitjan segle XIII.²⁶

Molts aspectes de com era la pràctica cancelleresca papal en matèria processal a mitjan segle XIII es descriuen en l'obra de Gulielmus Durandus (també anomenat Gulielmus Durantis), que durant el pontificat de Climent IV (1265-1268) va ser nomenat *cappellanus et subdiaconus domini pape* i que sota el pontificat de Gregori X (1271-1276) esdevingué *auditor generalis causarum sacri palatii*.²⁷

3. El desenvolupament de les cúries episcopals

Des de la segona meitat del segle XII, es desenvoluparen també els orígens de les cúries episcopals europees. Els bisbes, que fins llavors havien jutjat per ells sols, van començar a delegar en determinades personalitats, en la major part dels casos clergues, l'exercici dels diferents tipus de poder: econòmic, administratiu, judicial, etc.²⁸ Al nord-est de França, en concret a Reims, els membres de les cúries episcopals que s'encarregaven de l'administració de justícia van ser denominats oficials, i inicialment duien a terme tant activitats jurisdiccionals com administratives. En la delegació de l'exercici de la funció jurisdiccional hi degué influir la complexitat del procés romanocanònic que obligava a recórrer a veritables especialistes, els *iurisperiti*.

El 1246, Innocenci IV va publicar la butlla *Romana Ecclesia*²⁹ en què conferia al jutge permanent del bisbe de Reims la qualitat de jutge per mandat, és a dir, de jutge ordinari com a *alter ego* del bisbe. Aquesta decretal es limità a resoldre un problema local, però a la segona meitat del segle XIII i principis del XIV aquest

26. Vegeu HERDE, Peter. «Papal formularies for letters of justice (13th-16th centuries). Their development and Significance for Medieval Canon Law». A: *Proceedings of the Second International Congress of Medieval Canon Law. Boston College, 12-16 august 1963*. Edited by Stephan Kuttner and J. Joseph Ryan. Città del Vaticano, 1965, p. 321-345.

27. Vegeu DURANTIS, Wilhelm. *Speculum iudiciale. Illustratum et repurgatum a Giovanni Andrea et Baldo degli Ubaldi*. Neudruck der Ausgabe Basel 1574. Scientia Verlag. Aalen, 1975. Vegeu una anàlisi dels comentaris de Gulielmus Durandus sobre el funcionament de la Cúria Romana a NÖRR, Knut Wolfgang. «Duranti berichtet aus der Praxis der Kurie». *ZRG-KA*. Band 86 (2000), p. 320-333.

28. Vegeu TRUSEN, Winfried. «Die gelehrte Gerichtsbarkeit der Kirche». A: COING, H. (ed.). *Handbuch der Quellen und Literatur der neuen europäischen Privatrechtsgeschichte*. I (1973), p. 467-504. També GAUDEMET, Jean. *Le gouvernement de l'église à l'époque classique. IIe Le gouvernement local*. Histoire du Droit et des Institutions de l'Église en Occident. Tome VIII, volume II. Éditions Cujas. Paris.

29. Aquesta butlla fou incorporada en el *Sextus* per Bonifaci VIII. Vegeu-ne el text a FRIEDBERG, Emil. *Op. cit.*, VI, 2, 15, 3.

càrrec sembla que es difongué des de França a diferents regions europees, especialment Alemanya, Polònia i la península Ibèrica, i fou el nucli al voltant del qual s'acabarien organitzant institucionalment les funcions judicials de les cúries episcopals.³⁰ Es consolidava així una autoritat judicial, a la qual s'incorporaria ja en el segle XIV el vicari general.

Dins de cada episcopat, però, hi havia altres càrrecs eclesiàstics amb jurisdicció pròpia. Originàriament l'havien obtinguda per delegació del bisbe, però al llarg dels segles XI i XII molts se n'independitzaren. Aquest era el cas dels ardiaques i dels degans.³¹

4. Els orígens del procés romanocanònic: els *ordos iudiciarium*

Un dels efectes de la centralització politicoadministrativa papal i del desenvolupament de l'organització administrativa de la Cúria Romana va ser la configuració d'un procediment judicial específic per als tribunals eclesiàstics.³²

Aquest procediment judicial, fonamentat en el procés justinià, no en el procés formulari romà, rebé a la seva època el nom d'*ordo iudiciarius*³³ i per ell s'entenia una seqüència de passos a seguir, l'alteració dels quals comportava la nul·litat de les actuacions judicials.

L'ensenyament del dret justinià a Bolonya des de finals del segle XI i la seva posterior difusió no va solucionar d'entrada els problemes que plantejava el procediment judicial. En primer lloc perquè en el dret justinià el dret procedimental no estava separat del dret substantiu: les normes processals estaven disperses i ni se n'oferia una descripció consistent ni es coneixia cap obra coetània que les sistematitzés.

I en segon lloc perquè ben aviat els canonistes van mostrar una gran preocupació per les garanties processals de l'acusat, de manera que els elements processals del dret justinià van ser adaptats per satisfer aquesta demanda. Per aquesta raó es

30. Vegeu FOURNIER, Paul. *Les officialités au Moyen Age. Étude sur l'organisation, la compétence et la procédure des tribunaux ecclésiastiques ordinaires en France de 1180 à 1328*. Paris, 1880. Scientia Verlag. Aalen, 1984. També, GESCHER, Franz. «Das Offizialat der Erzbischofe von Köln im 13. Jahrhundert». *Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein*. 115 Heft. (1929), p. 136-166. Cal tenir en compte les observacions crítiques que fa TRUSEN, W. *Op. cit.*, a l'obra de Fournier.

31. Sobre aquests càrrecs, vegeu STRAUB, Heinrich. *Die geistliche Gerichtsbarkeit des Domdekans im alten Bistum Bamberg von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts. Eine Rechts-geschichtliche Untersuchung*. München: Karl Zink Verlag, 1957. Agraeixó a Cornelia Eisner la localització d'aquesta obra a la biblioteca de la Universitat de Viena, així com la de Franz Gescher, esmentada a la nota anterior. Vegeu també, HYAMS, Paul R. «Deans and their doings: The Norwich inquiry of 1286». A: *Proceedings of the Sixth International Congress of Medieval Canon Law*. *Op. cit.*, p. 619-646.

32. Sobre el procediment romanocanònic vegeu la síntesi de VAN CAENEGEM, R. C. *History of European Civil Procedure*. Chapter 2, *International Encyclopedia of Comparative Law*, vol. 16: *Civil Procedure*, edited by M. Cappelletti, Tübingen, 1973, p. 11-53.

33. Vegeu FOWLER-MAGERL, Linda. *Ordo iudiciorum vel ordo iudiciarius: Begriff und Literaturgattung*. Special Nr. Ius Commune, XIX. Frankfurt: Vittorio Klostermann, 1984. També, *Ordines iudicarii and libelli de ordine iudiciorum (from the middle of the twelfth to the end of the fifteenth century)*. Turnhout: Brepols, 1994.

designa com a procés *romanocanònic* el model de procés que es va configurar al llarg dels segles XII i XIII.³⁴

El dret processal no s'ensenyava a Bolonya ni a les altres universitats europees de l'època com a matèria pròpia. De fet, el procediment justinià s'havia introduït a finals del segle XI i principis del XII en els tribunals municipals italians sense necessitat de formulacions conceptuals.

Ara bé des de mitjan segle XII es produí una forta demanda de textos on es descrivissin els passos a seguir en el procediment judicial atès que en el *Decretum* de Gracià tampoc no s'explicitaven. Aquesta demanda provenia d'escoles episcopals i monàstiques, més que de corts laiques que tenien estils de cort propis, i pretenia la formació de futurs jutges i notaris.

El contingut dels *ordos* va variar des dels seus inicis, a mitjan segle XII, fins a la seva consolidació, al segle XIII, amb les obres de Tancredus i Gulielmus Durandus.³⁵ D'un contingut basat principalment en el dret justinià amb referències al *Decret* de Gracià s'havia passat a un cos doctrinal en què s'havien incorporat les modificacions fetes en les decretals papals.³⁶

Entre d'altres, per exemple, es van desenvolupar la delegació i els procediments sumari i criminal (en el dret justinià no es distingia entre procés civil i procés criminal), es va clarificar el sistema de proves (en el dret justinià era difós) i aquestes proves es van regular jeràrquicament. També van influir en el procediment romanocanònic pràctiques procedimentals provinents d'Itàlia, com el tipus d'interrogatori anomenat *positiones*.

Des de mitjan segle XII es va escriure un elevat nombre d'*ordos*,³⁷ molts d'ells de caràcter general, d'altres centrats en temes específics com les proves. Els esmentats *ordos Assiduis postulationibus*, de Tancredus; *In nomine Domini*, de Aegidius de Fuscariis, i *Speculum iudiciale*, de Gulielmus Durandus, van ser escrits a Bolonya i es poden considerar dels de més difusió a Europa.³⁸

34. Vegeu PENNINGTON, Kenneth. *The Prince and the Law, 1200-1600. Sovereignty and Rights in the Western Legal Tradition*. Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press, 1993, especialment el capítol 4. Del mateix autor, «Due Process, Community and the Prince in the Evolution of the Ordo iudiciarius». *Rivista Internazionale di Diritto Comune*. 9 (1998).

35. Vegeu l'*ordo iudicarius* de Tancredus «Assiduis postulationibus» a BERGMANN, Friedrich Christian (ed.). *Pillius, Tancredus, Gratia. Libri de iudiciorum ordine*. Neudruck der Ausgabe Göttingen 1842. Aalen: Scientia Verlag, 1965. Per a l'obra de Gulielmus Durandus vegeu *op. cit.*

36. Per a la relació entre decretals i procés romanocanònic vegeu NÖRR, Knut Wolfgang. «Päpstliche Dekretalen und römisch-kanonischen Zivilprozess». A: *Studien zur Europäischen Rechtsgeschichte*. Frankfurt am Main, 1972, p. 53-65. Reeditat a *Iudicium est actus trium personarum. Beiträge zur Geschichte des Zivilprozessrechts in Europa*. Goldbach: Keip Verlag, 1993.

37. A part del treball de Linda Fowler-Magerl, cal esmentar l'obra de PÉREZ MARTÍN, Antonio. *El derecho procesal del ius commune en España*. Instituto de Derecho Común Europeo. Universidad de Murcia, 1999. En aquest llibre s'apleguen bàsicament els dos articles publicats a la revista *Historia, Instituciones, Documentos*, en els números 8 (1982) i 9 (1983).

38. L'*ordo* de Tancredus es va escriure inicialment el 1216, però se'n van fer posteriors reelaboracions. Així l'edició de BERGMANN, F. C. *Op. cit.*, inclou cites a les Decretals de Gregori IX que es van publicar el 1234. En relació a l'*ordo* d'Aegidius de Fuscariis, es va redactar entre 1251 i 1266. Pel que fa a Gulielmus Durandus, va redactar la primera versió de l'*Speculum Iudiciale* entre 1271 i 1276, i en va fer una posterior revisió entre 1289 i 1291.

A la península Ibèrica hi va exercir una notable influència *Ad summariam notitiam*,³⁹ un exemplar del qual es troba a la Seu d'Urgell. En aquesta localitat també s'hi troben els ordos *Hec arbor duos* i *Precibus et instantia*, tots dos redactats a Bolonya.

5. Aproximació als inicis del procediment romanocanònic escrit a Catalunya⁴⁰

A l'ACA es conserva un rotlle de pergamí amb les actuacions judicials del procés *Mestre i frares del Temple* contra *Universitat dels Ciutadans de Tortosa*. Es tracta d'una causa d'apel·lació d'una sentència interlocutòria del bisbe de Saragossa sobre la jurisdicció temporal de la ciutat que es du davant d'un capellà del papa que actua com a auditor general de les causes del Palau General.⁴¹ Les actuacions judicials s'inicien el 19 de febrer de 1264, en el tercer any del pontificat d'Urbà IV (1261-1264), i l'última referència cronològica és del 23 de maig de 1265, en els inicis del pontificat de Climent IV (1265-1268).

El procés té una enorme importància des de diferents punts de vista. En primer lloc per la seva relació amb la formació de les consuetuds de Tortosa.⁴² Però pel que aquí interessa la seva importància també és molt gran pel que fa al punt de vista processal. I això és així perquè es tracta d'un exemple perfecte de com es desenvolupava el procediment romanocanònic a la Cúria Romana a mitjan segle XIII.

Sense entrar en una anàlisi detallada de les seves característiques processals, cal destacar que de moment és el procés eclesiàstic més antic conservat a Catalunya, encara que no produït en aquest territori, en què les actuacions judicials apareixen ordenades de forma cronològica en un únic document en una successió d'elements protocolaritzats⁴³ i resums del desenvolupament de les sessions.⁴⁴

39. Vegeu-ne la transcripció a PÉREZ MARTÍN, A. *Op. cit.*, p. 93 a 110.

40. Per tal de contextualitzar adequadament l'anàlisi dels processos duts a terme pels jutges eclesiàstics del bisbat de Vic que s'han conservat a l'ABEV per al període que va de mitjan segle XIII a finals del segle XIV, s'apunten aquí algunes línies generals de com va evolucionar el procés romanocanònic de l'oralitat a la posada per escrit a la primera meitat del segle XIII. Es tracta d'una primera aproximació que es precisarà i que es desenvoluparà en treballs posteriors.

41. ACA, Cancelleria, Pergamins de Jaume I, 1796. El rotlle comença així: «*Iste est processus cause habitur coram discreto viro Magistro Renero de Paissi Canonico Tornamenti Domino Pape Cappellano ac eiusdem Domini Causarium Palacii generale auditore...*».

42. Vegeu la introducció a l'edició crítica dels Costums de Tortosa de MASSIP I FONOLLOSA, Jesús (ed.). *Costums de Tortosa*. Barcelona: Fundació Noguera, 1996.

43. Vegeu, per exemple, les dues citacions monitòries inicials i la tercera, peremptòria, en els fulls 2 a 5 de la transcripció que es conserva a la Sala de Consulta de l'ACA. Vegeu també la procura de l'Orde del Temple als fulls 6 i 7 o les posicions del mateix Orde del 12 de maig del 1264 als fulls 25 a 30.

44. Vegeu, per exemple, la compareixença de Bonus Albertus de Regio per la ciutat de Tortosa l'1 de març del 1264 en què afirma que està preparat per presentar el nomenament de procurador en el termini competent: «...*et ad hoc petit se admitti altera parte in contrarium protestante et dicente quod non erat procurator unde non erat admittendus nec audiendus...*» (f. 5). També es resumeixen les provisions del jutge, com en aquest cas: «*Item eodem die datus est terminus predictis procuratoribus ut infra die lune proximum uterque eorum recipiat copiam procuratorum hinc inde datarum et eadem die compareant ad dicendum contra ipsa procuratoria quicquid voluerint et ad procedendum prout de iure fuerit*» (f. 7).

El cànon 38 del Concili Latrà IV, celebrat l'any 1215,⁴⁵ havia introduït la protocolització dels actes processals encara que no el desenvolupament per escrit de tot el procés, és a dir, l'abandonament de l'oralitat.⁴⁶

Al bisbat de Vic l'oralitat de les causes judicials sembla que era un fet a principis del segle XIII. El 13 d'agost de 1225, per exemple, en una sentència proferida per A. de Manlleu, primicer i jutge ordinari, i F. de Mercadal, jutges constituïts pel bisbe de Vic, s'endevina encara l'oralitat de tot el procediment judicial. En primer lloc pel text introductori.⁴⁷ Però també perquè s'afirma que el defenent «...*responsebat...*» a la petició de l'agent i que els jutges «...*auditis allegacionibus et responsionibus...*» de les parts proferiren la sentència. Aquestes afirmacions, si bé es poden considerar formulismes que en èpoques posteriors encara es van conservar malgrat que tot el procediment era escrit, sembla que per als inicis del segle XIII es corresponien amb la pràctica real.

En els primers anys del segle XIII, el procediment romanocanònic a Catalunya, tot i que segueix l'ordre de les fases del procés justinià, sembla que es troba, en general, encara en una fase molt primerenca en què ni el *libellus* ni la *litis contestatio* no es presenten per escrit o, encara que s'hi presentin, hi ha documentats casos en què el jutge no assigna terminis per respondre cada pas de la part contrària.

Això es pot observar, per exemple, el 15 de setembre del 1221 en uns actes del jutge àrbitre Guillem, paborde de Solsona, sobre citació i no compareixença de l'agent en una causa. Si bé es tracta d'una causa arbitral entre un laic i el comandador de Granyena, i per tant en molts aspectes qualitativament diferent d'un procés judicial davant d'un jutge que actua per resoldre un procés contenciós, s'explicita que la *litis contestatio*, les confessions, les respostes i la recepció dels testimonis es van fer el primer dia de la causa, pel que sembla en una sola sessió.⁴⁸

En els anys posteriors les sentències segueixen incloent solament el *libellus*, la *litis contestatio* i l'exposició de la resolució judicial. Es tracta dels tres elements

45. Es tracta del cànon 38 que s'incorporarà poc després en la *Quarta Compilazione* i d'aquí passà al *Liber Extra* de Gregori IX: X, 2, 19, 11. Vegeu-ne el text complet a FRIEDBERG, Emil. *Op. cit.*: «...*statuimus, ut tam in ordinario iudicio quam extraordinario iudex semper adhibeat aut publicam, si potest habere, personam, aut duos viros idoneos, qui fideliter universa iudicii acta conscribant, videlicet citationes et dilaciones, recusationes et exceptiones, petitiones et responsiones, interrogationes et confessiones, testium depositiones et instrumentorum productiones, interlocutiones et appellationes, renunciaciones, conclusiones, et cetera, quae occurrerint, competenti ordine conscribenda, loca designando, tempora et personas. Et omnia sic conscripta partibus tribuantur ita, quod originalia penes scriptores remaneant, ut, si super processu iudicis fuerit suborta contentio, per hoc possit veritas declarari, quatenus hoc adhibito modamine sic honestis et discretis deferatur iudicibus, quod per improvidos et iniquos innocentium iustitia non laedatur. ...*».

46. Vegeu l'article de NÖRR, Knut Wolfgang. «Reihenfolgeprinzip, Terminsequenz und "Schriftlichkeit". Bemerkungen zum römisch-kanonischen Zivilprozess». *Zeitschrift für Zivilprozess*, 85 (1972), 160-170 (especialment la pàgina 168), reeditat a *Iudicium est actus trium personarum...*

47. «*Ad iudicis spectat officium quod sententia in scriptis mandetur, ne in posterum venire possit in dubium...*», ACA, Canc., Perg. de Jaume I, 266, transcrit per GUDIOL Y CUNILL, Joseph. *Les bregues sobre lo senyoriu de Vich en temps del Rey Jaume I*. Barcelona, 1909, p. 18 i 19.

48. ACA, Canc., Perg. de Jaume I, 176: «... *idem G Prepositus lite contestata confesionibus et responsionibus auditis testibus eciam receptis in prima die cause ad alios testes producendos secundam diem ex consensu partium assignavit...*».

substancials d'un procés,⁴⁹ però a mesura que passen els anys els dos primers són cada vegada més detallats i es poden considerar molt probablement com a transcripcions de textos presentats per escrit.

Segons Nörr el procés escrit aparegué quan les relacions que feien els jutges encarregats d'instruir-los van deixar de ser orals. I això es va produir en paral·lel amb la divisió del procés en terminis: després de la presentació del *libellus* per l'agent, se'n donava còpia per escrit al defenent i se li assignava un termini de temps per a respondre. I així successivament per a tots els passos del procés.⁵⁰ Segons Nörr en l'obra de Gulielmus Durandus es pot identificar una barreja equilibrada de part escrita i de part oral,⁵¹ cosa que s'evidencia en el procés *Orde del Temple contra Universitat dels Ciutadans de Tortosa*, on també es pot comprovar que la successió dels moments processals amb els terminis corresponents era una pràctica plenament consolidada a la Cúria Romana.

El primer procés eclesiàstic que s'ha identificat a Catalunya on es recullen altres parts del procés a part de les tres ja esmentades (*libellus*, *litis contestatio* i sentència) és del 1240. Es tracta de la causa arbitral *Preveres del capítol de la seu de Girona contra Prelats i canonges del capítol de dita església*.⁵² En aquest volum enquadrat amb trenta-tres fulls de pergamí s'hi van transcriure acuradament a doble columna els principals documents presentats en el procés que les parts van comprometre en el bisbe, el sagristà i l'ardiaca de Girona. Conté els textos complets del compromís, de la institució de procuradors, el *libellus*, la *litis contestatio*, les posicions de les parts, les declaracions dels testimonis presentats per l'agent i la sentència, entre d'altres. Però no s'hi reproduïx el seguiment dia a dia de les actuacions.

Cal esperar el 1261 per trobar un altre procés eclesiàstic del qual es conservin actuacions judicials. Es tracta de la causa matrimonial de divorci *Àlvar, comte d'Urgell contra Constança de Montcada*, comissionada pel papa a uns alts dignataris eclesiàstics com a jutges delegats. La seva estructura documental és doble. D'una banda es conserven alguns pergamins en què s'hi reproduïxen alguns dels actes del procés.⁵³ D'una altra banda es conserven diferents declaracions de testimonis escrites en paper⁵⁴ amb la particularitat que, originàriament, el document de paper havia tingut la forma de rotlle. Posteriorment el rotlle es va tallar horitzontalment i s'anaren enganxant els fragments de dos en dos, un al costat de l'altre, en forma de full gran.

49. Sobre els elements que es poden considerar «*substantialia iudicii*», vegeu NÖRR, Knut Wolfgang. «Prozesszweck und Prozesstypus der kirchliche Prozess des Mittelalters im Spannungsfeld zwischen objektiver Ordnung und subjektiven Interessen». *ZRG-KA*. Band 68 (1992), p. 183-209, reeditat a *Iudicium est actus trium personarum...*

50. Vegeu NÖRR, K. W. «Reihenfolgeprinzip...», *op. cit.*

51. Vegeu, Nörr. K. W. *Op. cit.*, p. 168.

52. Arxiu Capitular de la Catedral de Girona (ACCG), Fons de Personal, Preveres de Capítol número 1, 1240, 31A1. Agraeixo al canonge Gabriel Roura, que n'és el director, la informació que aquest és l'únic procés del segle XIII que s'hi conserva. Pel que sembla, bona part de la documentació capitular va ser destruïda durant el setge de Girona en la guerra civil catalana del segle XV.

53. ACA, Canc., Perg. de Jaume I, 1655, 1711 a 1715, 1723, 1731, 1737, 1741, 1752, 1757, 1778, 1810, 1814, 1826, 1827, 1828, 1889.

54. ACA, Canc., Secció de Processos en Foli: Lligall 1, procés 2.

És cert que a l'ACA s'hi conserven dues declaracions de testimonis de data anterior (la primera, de l'any 1251⁵⁵ i la segona, del 1258⁵⁶), i un procés en quart iniciat el 1259.⁵⁷ Però els tres documents corresponen a procediments en tribunals laics malgrat que alguns dels jutges puguin ser eclesiàstics i, per tant, s'han de situar en un context diferent del que es tracta en aquest treball que es limita a l'àmbit eclesiàstic.

Poc després hi ha documentat a l'ABEV el primer procés eclesiàstic complet. És la causa *Bernat de Relat clergue de Sant Julià de Sorba contra Pere des Ram i Berenguer des Monells, marmessors de Domènec des Clos, de Sant Julià de Sorba*.⁵⁸

Redactat en fulls en quart, conté un primer full solt, no paginat, escrit per les dues cares i amb els marges dret i inferior força malmesos datat el 5 de maig de 1269. L'agent demana que els defenents li paguin un terç dels béns de les persones que moren eixorques o intestades, en concret de Domènec des Clos de qui els defenents en són els marmessors. La causa es veu davant de Pere de Pausa, canonge de Vic i degà.

A continuació hi ha un grup de tretze fulls no paginats, també escrits per les dues cares i menys deteriorats, la qual cosa permet que hi hagi més fragments llegibles. Aquests fulls corresponen a la continuació del procés (fulls 1r-13v). La primera data és del 2 de juny del 1277. Els agents són el capellà de la parròquia, que ara és R. de Vallfort, canonge de Vic, i F. de Quadres, rector de dita església, i els defenents semblen ser els mateixos que en el primer full, almenys tenen els mateixos noms.

El procés es continua davant del degà de la seu de Vic, càrrec que, en aquesta nova data, ocupa el canonge Pere de Torrents, i la demanda segueix essent la mateixa encara que es precisa que es reclama un terç de tots els béns mobles. Finalment hi ha un grup de setze fulls que correspon a les declaracions dels testimonis (fulls 14r-29r).

La segona fase del procés comença amb la firma de dret per les dues parts davant del degà i acaba el 21 d'abril, probablement del 1278, en el moment en què s'estan presentant les proves. Els actes processals consisteixen en resums del que s'ha actuat davant del jutge, tant si les parts ho han exposat oralment com si ho han fet per escrit. Aquests resums són més o menys detallats segons la importància que s'ha atribuït a cada moment processal. Al final de cada sessió es resumeix la decisió o la provisió que ha adoptat el jutge.⁵⁹

55. ACA, Cancelleria, Secció de Processos en Foli, Lligall 1, procés 1: *Guillem de Claramunt contra Ponç de Cervera*. Es tracta d'un plec de declaracions de testimonis de quinze folis datat el 27 de juliol del 1251 en una causa sobre deutes.

56. ACA, Canc., Secció de Processos en Foli; Lligall 135, procés 1: *G. de Cervelló contra els prohoms i la universitat de Barcelona*. Es tracta d'unes declaracions de testimonis iniciades el 24 d'agost del 1258.

57. ACA, Canc., Secció de Processos en Quart, Lligall 1259-1294, procés 1259: *Garsenda de Beam i senyora de Montcada i de Castellví contra Ramon de Besora*, sobre qüestions feudals de Besora.

58. ABEV, Arxiu Parroquial de Gurb - Administració civil del terme - Número 1. Procés 1269.01.

59. Un exemple de resum de l'actuat en una sessió:
(Full 2r) *Ad quam diem comparuerunt dicti R. de Valleforte, capellano predicto, et F. de Quadris, rector dicte ecclesie, ex una parte, et Berengarius de Mulnells et Petrus des Ram ex altera.*

S'està, per tant, més a prop d'un resum de tot el que s'ha actuat, és a dir, d'una relació del procés, que no pas del que s'esdevindrà, en èpoques posteriors, en què el procés ja és tot escrit i, per tant, en què es copien íntegrament en les actuacions judicials totes les cèdules i peticions que presenten les parts per escrit als jutges a l'igual que les declaracions de testimonis i que els diferents tipus de documents que s'aporten al llarg de la causa, com nomenaments de procuradors, lletres de comissió, citacions, etc.

De processos com aquests se'n conserven molt pocs a l'ABEV i a l'ACA abans de la dècada 1280-1290. A l'ABEV, només un, de l'any 1280, sobre la possessió d'un mas.⁶⁰ A l'ACA, quatre, però cap d'ells no és un procés eclesiàstic: el ja esmentat del 1259, dut per diferents cojutges; el segon, de l'any 1267, és una causa arbitral sobre feus;⁶¹ i els dos darrers, aproximadament del 1280, són una reclamació d'herència davant d'un savi en dret de Montblanc⁶² i una enquesta criminal, la més antiga que s'ha documentat de moment a Catalunya, per la mort del saig del veguer de Vilafranca del Penedès.⁶³

Com que ni a l'ABEV ni a l'ACA no es conserven altres processos eclesiàstics redactats per escrit en plec de fulls de paper en quart⁶⁴ es pot plantejar la hipòtesi que va ser pels volts del 1260 quan aquesta forma documental va veure la llum a

Et dicti actores pecierunt responderi libello.

Et dictus Berengarius de Mulnells et Petrus des Ram dederunt fideiussores R de Plano et Ioh[...] Frabricha, quemlibet in solidum pro dicta firma qui fideiussores obligando se et omnia bona [...] et renunciaverunt exprese epistole divi adriani et legi qua canetur quod prius [...] fideiussor.

[...] predicti rei [...] quod non responderent quod non habebant ad [...] iudicem quod [...]

(Full 2v) et P. de Solà.

Et predicti actores dixerit quod hec non est exceptio que impediatur litis contestationi. Et in [...] pro dicunt quod respondebunt faciunt contumacia manifestam et sunt condemnandi tanquam illi qui dicunt manifeste quod non procedent. Unde petant se mitti in possessione bonorum eorum pro modo dicte tercie partis petite. Quam terciam partem extimant D solidos.

Super quibus iudex voluit deliberare. Et fuit dies assignata die veneris proxima venienti ad VIII dies.

Un exemple de reproducció d'un text tal com l'ha presentat una de les parts:

(Full 10r) *Ad probandum et fundandam intencionem suam scilicet quod ecclesia Sancti Iuliani de Sorba [...] et sit in possessione recipiendi terciam parte bonorum parrochiano suorum qui moriant [...] exorq[...]* *intestati facit F de Quadris, rector predictae ecclesie Sancti Iuliani de Sorba has posiciones.*

Ponit quod R. de Valencia, condam, fuit parrochianus dicte ecclesie Sancti Iuliani.

Item ponit quod dictus Raimundus decessit ab intestato.

Item ponit quod rectori dicti ecclesie fuit satisfactum pro tercio bonorum eiusdem.

Item ponit quod a morte eiusdem R. citra sunt lapsi XXXV annis et amplius.

60. ABEV, ACF, Secció de Processos de la Cort de l'Oficialat de Vic, Processos Civils, Lligall 1200, procés 1200.01: *Guillem Andreu contra Bertran Vidal*. La causa, iniciada el 13 de juny del 1280, és portada davant d'un canonge de Vic, el qual la delega en un altre canonge.

61. ACA, Canc., Secció de Processos en Foli: Lligall 135, procés 2. *Comanador de l'orde del Temple contra Hug de Cervelló*. Causa arbitral iniciada el 12 setembre del 1267.

62. ACA, Canc., Secció de Processos en Quart: Lligall 1259-1294, procés circa 1280: *Ramon de Concabella, nét de Mir d'Aguilar contra el comanador de Barberà*.

63. ACA, Canc., Secció de Processos en Quart: Lligall 1259-1294, procés 1280: *Enquesta contra els homes de Guillem de Cervelló*. S'inicia el 30 de setembre de 1280.

64. A l'Arxiu Diocesà de Girona (ADG) el procés més antic que es conserva és del 1282 i correspon a la causa d'apel·lació *Guillem de Montgrí sagristà de la Seu contra Arnau Renard, cavaller*, davant d'un jutge delegat de la Seu Apostòlica sobre la restitució de l'illa de Formentera. Vegeu-lo a ADG, Fons de la Cúria i del Vicariat General, Tribunal eclesiàstic, Processos Medievals, C-000-00001.

Catalunya precedida, en els anys anteriors, per la redacció dels actes judicials en pergamins o de forma mixta, en pergamins i plecs de paper, tal i com se sintetitza a la Taula 1:

Taula 1. Processos eclesiàstics de moment identificats com a més antics a Catalunya

Data inici	Referència	Autoritat judicial	Jutges	Actes judicials	Declaracions de testimonis
1240	ACCG, F. Pers., Prev. de Capítol núm. 1, 1240, 31A1	Compromissaris	Bisbe, sagr., ard.	Junts, en un volum de pergamí	
1261	ACA, Canc., Llig. de Proc. en foli, llig. 1, proc. 2	Papa	Jutges delegats	Diversos pergamins	Rotlles de paper
1265	ACA, Canc., pergamins de Jaume I, perg. 1796	Papa	Auditor del Sacre Palau	Rotlle de pergamí	No se'n conserven
1269	ABEV, Arxiu Parroquial de Gurb, proc. 1269.01	Degà de la Seu de Vic	Degà de la Seu de Vic	Junts, en un volum de paper en quart	
1280	ABEV, ACF, secció Cúria de l'Oficialat, proc. 1200.01	Canonge de la Seu de Vic	Jutge delegat	Junts, en un volum de paper en quart	

Al mateix temps que apareixen aquestes primeres actuacions judicials escrites es manté en altres indrets de Catalunya el sistema tradicional de sentències escrites sobre un suport de pergamí. Encara que molt detallades pel que fa als arguments de les parts, no inclouen ni el dia a dia del procés, ni les declaracions de testimonis, ni la còpia dels diferents instruments que es presenten al llarg de la causa.⁶⁵

Cal fer constar, finalment, que en aquests moments inicials del procediment judicial escrit totes les causes que s'han identificat són de caràcter civil, entenent aquest concepte en un sentit ampli que inclou les causes matrimonials i els processos sobre feus. No s'ha trobat cap actuació criminal fins al 1280: ni

65. Un exemple d'aquest tipus la trobareu a MARQUÈS, Josep M. (ed.). *Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300)*. Barcelona: Fundació Noguera, 1997, document 304, sentència del 17 de febrer de 1273 proferida per Pere de Banyoles, oficial del bisbe de Girona, en la causa *Berenguera, Abadessa del monestir de Sant Daniel* contra *Arnau de Meixella, clergue*. Un cas diferent són les actuacions judicials d'un procés inacabat, o com a mínim no acabat de transcriure, que s'actuà entre el 25 d'octubre de 1281 i el 27 d'abril de 1282. Es tracta de la causa *Arnau de Meixella, clergue* contra *Berenguera, Abadessa del monestir de Sant Daniel*, i que es conserva en sis pergamins diferents. Vegeu-la a MARQUÈS, Josep M. (ed.). *Op. cit.*, document 343. Es tracta d'unes autèntiques actuacions processals, no d'una sentència extensa com l'esmentada prèviament, amb transcripció de lletres, de nomenaments de procuradors, etc.

acusatòria, ni de denunciació, ni d'enquesta, que són les tres formes processals penals romanocanòniques.⁶⁶

6. Els processos eclesiàstics del bisbat de Vic: la Secció de Processos de la Cort de l'Oficialat del bisbe de Vic del fons de l'Arxiu de la Cúria Fumada

L'Arxiu de la Cúria Fumada (ACF), un dels fons documentals que componen l'ABEV, està dividit en diferents seccions. Una de les més conegudes és la notarial.⁶⁷ Però n'hi ha una altra que conté processos i registres de la Cúria de l'Oficialat del bisbe de Vic.

Dels processos se n'han conservat centenars per un període de temps que s'inicia a finals del segle XIII i que arriba fins a mitjan segle XIX. Ordenats cronològicament en lligalls presenten, en general, un bon estat de conservació. A més, no hi ha llacunes en la seva seqüència temporal, la qual cosa permet fer un recorregut sense interrupcions per la història processal del bisbat de prop de sis-cents anys. Un fons, per tant, idoni per a buscar-hi procediments judicials romanocanònics dels segles XIII i XIV.

Inicialment, i tant per identificar les característiques del fons com per experimentar un model de fitxa per a un inventari informatitzat que després s'hauria d'aplicar als processos dels segles XIII i XIV, es va procedir a fer un mostratge de lligalls dels segles XV i XVI, molt més abundants, per tal de catalogar-ne els processos.

Això permeté constatar que en els lligalls de la Secció de Processos de la Cúria de l'Oficialat es conservaven un cert nombre de causes corresponents a altres tribunals, eclesiàstics i no eclesiàstics, i que les dates d'inici de les causes⁶⁸ a

66. Sobre el procediment penal, vegeu TRUSEN, Winfrid. «Der Inquisitionsprozess. Seine historischen Grundlagen und frühen Formen». *ZRG-KA*. Band 74 (1988), p. 168-231; KELLY, Henry Ansgar. «Inquisition and the Prosecution of Heresy: Misconceptions and Abuses». *Church History*. 58 (1989), p. 439-451; i «Inquisitorial Due Process and the Status of Secret Crimes». A: *Proceedings of the Eighth International Congress of Medieval Canon Law*. *Op. cit.*, p. 407-427. Tots dos articles es troben a *Inquisitions and Other Trial Procedures in the Medieval West*. Ashgate. Variorum Reprints. Aldershot, 2001. Vegeu, també, KÉRY, Lotte. «Inquisitio-denunciatio-exceptio: Möglichkeiten der Verfahrenseinleitung im Dekretalenrecht». *ZRG-KA*. Band 87 (2001), p. 226-268; JEROUSCHEK, Günter. «"Ne crimina remaneant impunita" Auf dass Verbrechen nicht ungestraft bleiben: Überlegungen zur Begründung öffentlicher Strafverfolgung im Mittelalter». *ZRG-KA*. Band 89 (2003), p. 323-337; MAC CAUGHAN, Patricia. «La procédure judiciaire à Manosque au milieu du XIIIe siècle, témoin d'une transition». *Révue historique du droit français et étranger*. 76, 4 (1998), p. 583-595; i PAUL, Jacques. «La procédure inquisitoriale à Carcassonne au milieu du XIIIe siècle». A: *L'Église et le droit dans le Midi (XIIIe-XIVe siècles)*. Éditions Privat, 1994, p. 361-396 (Cahiers de Fanjeaux; 29).

67. Vegeu GINEBRA I MOLINS, Rafael (ed.). *Manual primer de l'Arxiu de la Cúria Fumada de Vic (1230-1233)*. Barcelona: Fundació Noguera, 1998. També, CASES I LOSCOS, Lluïsa; OLLICH I CASTANYER, Imma. *Catàleg dels Arxius Notarials de Vic*. Barcelona, 1986.

68. El criteri bàsic d'ordenació dels processos és la data en què s'inicia la causa davant del tribunal que s'estudia, és a dir, el moment en què es presenta la demanda. No es tenen en compte dates prèvies referents a procediments anteriors en altres tribunals o en altres àmbits, com arbitratges, concòrdies, etc. Vegeu una descripció dels criteris per tractar sistemàticament processos, encara que per al segle XVIII, a COTS, Albert. *Els litigis judicials en la societat catalana del segle XVIII i primera meitat del XIX: una aproximació a partir dels processos civils de la Reial Audiència de Catalunya*. Tesi doctoral inèdita. Universitat de Barcelona, 1988, p. 30-33 i 82-93.

vegades no es corresponien amb les del lligall, és a dir, que n'eren anteriors o posteriors, tal com se sintetitza a la Taula 2:

Taula 2. *Mostratge de processos de la Cúria de l'Oficialat de l'ACF: segles XV i XVI*

Any del lligall	Nombre de processos	Correspondència cronològica	Causes eclesiàstiques	Correspondència cronològica i causes eclesiàstiques
1416-1417	13	11	6	5
1433	7	5	2	2
1450	24	17	19	13
1479	42	36	40	35
1480	66	62	64	61
1494	41	38	36	34
1528	58	39	49	36
1586	22	22	19	19
1596	22	17	18	14
Totals	295	247	253	219

Com es pot comprovar, en aquests nou lligalls hi ha 295 processos dels quals només 247 es corresponen a l'any o als anys del lligall on estan classificats. És a dir, hi ha 48 processos, un 16% aproximadament del total, que es van iniciar abans o després de la data que els correspondria. Si es consideren els processos que no pertanyen a tribunals eclesiàstics, els resultats són aproximadament els mateixos: n'hi ha 253 sobre 295 que corresponen a la jurisdicció eclesiàstica, per tant 42 pertanyen a tribunals laics, és a dir, una mica més del 14%. Però si es busquen processos que corresponguin a l'any en què estan classificats i, alhora, que pertanyin a tribunals eclesiàstics, el seu nombre es redueix a 219, una mica més del 74% del total. Cal assenyalar, però, que gairebé tots aquests 219 processos pertanyen a la Cúria de l'Oficialat, que és el nom de la secció on es troben.

Si se centra l'atenció en aquests darrers 219 processos, la informació de què es disposa mostra una escassa activitat a la primera meitat del segle XV, un nombre elevat de processos el darrer terç d'aquest segle i el primer terç del segle XVI i una reducció en el nombre de causes a finals d'aquesta última centúria.

Ara bé, tenint en compte que és molt difícil determinar quin volum de documentació de la Cúria de l'Oficialat ha arribat fins als nostres dies en relació amb la produïda originàriament, cal prendre aquestes dades amb molta reserva.

Centrant l'atenció en els segles XIII i XIV, cal assenyalar que el nombre de causes que s'han conservat és molt més reduït i que el seu estat de conservació no

és tan bo com en el cas dels processos dels segles xv i xvi. Per això s'ha procurat catalogar tots els documents conservats malgrat que només es puguin llegir parcialment, que no se sàpiga amb exactitud l'any en què es van desenvolupar o que siguin incomplets.

Cal entendre per processos incomplets aquells que: a) han perdut una part dels fulls per l'efecte de la humitat o perquè han estat víctima dels corcs o de les rates; o b) no conserven els fulls de la part inicial i/o de la part final del volum.

En termes generals s'han inventariat tots els documents processals amb l'excepció dels fulls solts dels quals no se'n pot obtenir gairebé cap informació. En el cas dels processos en què no consta l'any que van tenir lloc s'han catalogat quan altres dades indirectes, com el nom del jutge o d'alguns dels personatges que hi actuen, han ofert suficients garanties com per assignar-los una datació aproximada. En aquests casos s'ha fet constar aquest fet explícitament a la fitxa de cada procés.

Per entendre els problemes de datació d'alguns processos incomplets, cal tenir en compte que fins a finals del segle XIV era molt estès el costum de només escriure l'any al principi de les actuacions o en canviar l'any. En la resta de datacions l'habitual era escriure només el dia i el mes i afegir la frase «*anno quod supra*».

Atesa la necessitat de sistematitzar el contingut de cada procés i l'interès per posar-lo a l'abast dels usuaris de l'ABEV s'han aplegat totes les informacions en una base de dades que s'ha batejat amb el nom de *Processos*. Actualment, i per a l'ACF, ja hi ha inventariades totes les causes dels segles XIII i XIV i la mostra dels segles xv i xvi.

Per organitzar de forma sistemàtica el contingut d'aquesta base de dades s'ha tingut en compte l'inventari informatitzat d'una mostra de processos civils dels segles xvii al xix de la Reial Audiència de Catalunya que es conserven a l'ACA.⁶⁹ En aquest inventari es van incloure nombroses dades per a cada causa, estructurades en tres àmbits d'interès:

Les dades sobre l'evolució del procés: dates extremes, nom de l'escrivà, principals moments processals (demanda, sentències, suplicacions de les sentències, etc.) amb indicació de la data i del foli, contingut de la demanda inicial.

La informació sobre les parts en litigi: en el cas de persones físiques, els noms, els llocs de residència, les professions, etc.; en el cas de les persones jurídiques, el nom de la corporació, el lloc de residència, etc.

Les causes secundàries: els processos units amb el principal i les causes interlocutòries, és a dir, els procediments judicials sobre incidents que es produeixen dins del procés principal.

69. Vegeu Cots, Albert. *Op. cit.*

Atenent a les característiques dels processos de la Cúria de l'Oficialat, s'ha ordenat la seva informació en una fitxa molt més simplificada tal i com es mostra a la Taula 3:

Taula 3. Model de fitxa informatitzada amb les dades bàsiques de cada procés

<p>Dades de catalogació:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Identificador: Número d'ordre dins la base de dades. - Arxiu: ACF o AP (Arxiu Parroquial). - Número: Número de identificació del procés. - Lligall: Nom fons. Processos civils o criminals. Números del lligall i procés. 	<p>Dades sobre les parts:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Agent: Part que inicia l'acció judicial. - Defenent: Part que és objecte de l'acció judicial.
<p>Tema del procés</p> <p>Tema: Successions</p>	<p>Dates extremes</p> <p>Data inici: 1392/04/20</p> <p>Data final: 1392/08/22</p>
<p>Identificador: 322 Ansu: ACF Número: 1390.07</p> <p>Lligall: ACF - Processos Civils: 1390.1394 - Procés: 1390.07</p>	<p>Nom de l'agent: Sibilla, muller de Pere de Pla, que actua com a procurador de la seva consell</p> <p>Categoria de l'agent:</p> <p>Localitat de l'agent: Vic</p>
<p>Nom del defenent: Plag, Pere de</p> <p>Categoria del defenent: hereu i beneficiar de la parroquia de Sant Feliu de Taradell</p> <p>Localitat del defenent: Sant Feliu de Taradell</p>	<p>Petició inicial: Reclamació de quantitat que el pare de l'agent i legat en un testament</p> <p>Cort: Cúria de l'Oficialat del bisbe de Vic</p> <p>Jutge: Condenava. Amos de Babiller en Decret i Canonge, Trezorier i Oficial del bisbe de Vic</p>
<p>Jurisdicció: Eclesiàstica Causa: Civil</p> <p>Escrivà:</p> <p>Sentència:</p> <p>Observacions: 44 fulls, els 3 darrers dels quals són en blanc. Conté també dos fulls solts. Falten les vores de l'angle superior de la sang i tot al voltant d'aquesta el paper està en mal estat.</p>	<p>Dades sobre el contingut i la cort:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Petició inicial: Objecte de la demanda presentada per l'agent.. - Cort: Nom del tribunal o de la persona jurídica que té potestat judicial. - Jutge: Nom del jutge, càrrec que ocupa i titolació.
<p>Dades jurisdiccionals i altres dades:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Jurisdicció: tipus de tribunal. - Causa: tipus de procés. - Escrivà: Nom de qui escriu el procés. - Sentències: data de la publicació- - Observacions: fulls i altres dades. 	

Cal precisar que l'objecte del procés pot ser complex i variar al llarg del temps, per la qual cosa s'ha simplificat la informació que se'n proporciona. Així només s'ha tingut en consideració la petició que l'agent fa al principi de la causa. D'altra

banda, també s'ha de dir que en els segles XIII i XIV no acostuma a constar qui és l'escrivà dels procediments, per la qual cosa aquesta casella generalment és buida.

Pel que fa al seu aspecte físic, els processos són volums formats per un o més plec de paper de mida quart, cosits entre ells pel lloç. La caixa de text acostuma a tenir uns amplis marges en blanc.

Els processos es conserven en nou lligalls que es poden diferenciar en dos grans grups: els lligalls amb processos complets i els lligalls amb documents diversos, la major part de caràcter processal:

a) Lligalls amb processos complets. Es tracta de set lligalls ordenats de forma cronològica per grups d'anys. N'hi ha sis per als processos civils (un del segle XIII i cinc del segle XIV) i un per als processos criminals (corresponent a un període de temps que va de finals del segle XIV a principis del XV). La numeració dels processos que conté cada lligall és la següent:

- *Lligall amb processos civils del segle XIII.* Els processos que conté són:
Lligall 1200: 2 processos, numerats com a 1200.01 i 1200.02.
- *Lligalls amb processos civils del segle XIV.* Els noms que se'ls han assignat i el nombre de processos que contenen són els següents:
Lligall 1300-1329: 9 processos, numerats del 1329.01 al 1329.09.⁷⁰
Lligall 1330-1349: 15 processos, numerats del 1330.01 al 1330.15.
Lligall 1350-1369: 11 processos, numerats del 1350.01 al 1350.11.
Lligall 1370-1379: 6 processos, numerats del 1370.01 al 1370.06.
Lligall 1380-1389: 8 processos, numerats del 1380.01 al 1380.08.
Lligall 1390-1394: 9 processos, numerats del 1390.01 al 1390.09.
Lligall 1394-1399: 7 processos, numerats del 1394.01 al 1394.07.
- *Lligall amb processos criminals del segle XIV.* S'ha designat com a Lligall 1375-1342. Inclou només dos processos iniciats el segle XIV. La resta, del segle XV, no s'han tingut en compte en aquest treball.
Lligall 1375-13-1399: 2 processos numerats com a 1375.01crim i 1375.02crim.

b) Lligalls amb documents processals diversos. Aquest grup el formen dos lligalls que vénen a ser com un calaix de sastre on s'han aplegat diferents documents que en el seu moment no es van datar. Es poden diferenciar:

- Els processos amb data identificada directament o de forma hipotètica per indicadors secundaris:
Lligall 1300-01: 2 processos, numerats del 1300.01 al 1300.02.
Lligall 1300-02: 1 procés numerat com a 1300.03.

70. Aquests processos s'han classificat amb l'any 1329, i no amb el 1300, perquè no es confonguin amb els dels lligalls 1300-1301 i 1300-1302, que contenen documents processals diversos.

– Altra documentació:

Una apel·lació d'un manament del sotsveguer de Vic en què s'ordenava seguir en armes la host del rei fins a Castelló de Farfanya i que es va presentar al rei i al noble R. Folc, vescomte de Cardona, el seu procurador. Està datat el 10 de setembre del 1299 i està format per un sol full. (Lligall 1300.01)

Un procés en bastant mal estat de l'oficial de Vic de l'any 1531. (Lligall 1300.02)

Un inventari dels béns de les cases dels jueus de Vic fet pel veguer de la ciutat el 8 d'agost de l'any 1391 poc després que aquells fugissin de la ciutat en assabentar-se dels esdeveniments de Barcelona. (Lligall 1300.02)

La relació esquemàtica d'aquests lligalls i el número que s'ha assignat a cadascun dels processos que contenen es resumeix a la Taula 4:

Taula 4. Distribució dels processos de l'ACF dels segles XIII i XIV per lligalls

SEGLE	TIPUS DE LLIGALL	PROCESSOS CIVILS		PROCESSOS CRIMINALS	
		Número del lligall	Número dels processos	Número del lligall	Número dels processos
XIII	Processos complets	1200	1200.01 i 1200.02		
XIV	Processos complets	1300-1329	1329.01 a 1329.09		
		1330-1349	1330.01 a 1330.15		
		1350-1369	1350.01 a 1350.11		
		1370-1379	1370.01 a 1370.06	1375-1452	1375.01cr i 1375.02cr
		1380-1389	1380.01 a 1380.08		
		1390-1394	1390.01 a 1390.09		
	Documents diversos	1394-1399	1394.01 a 1394.07		
		1300-01	1300.01 a 1300.04		
	1300-02	1300.05 a 1300.09			

Igual que en la mostra dels segles XV i XVI, la classificació dels processos en els lligalls dels segles XIII i XIV pateix d'algunes petites incongruències; de manera que dels setanta-vuit processos catalogats a la base de dades cal prescindir de:

- a) *Els posteriors a la data límit del treball, l'any 1399.* Quan es van classificar els processos en els actuals lligalls, se'ls va assignar una data inicial que es va escriure en llapis al primer full i que no sempre coincideix amb la realitat. En tres casos la data real sobrepassa la del 1399. Són: el 1329.01, que s'inicia el 1446; el 1329.02, que s'inicia el 1419, i el 1380.04, que s'inicia el 1438.
- b) *Els que pertanyen a jurisdiccions no eclesiàstiques.* Es tracta de trenta-nou processos corresponents a les jurisdiccions reial, baronial i d'àrbitres, més tres altres casos en què no s'ha identificat el tribunal. Aquests quaranta-dos casos es relacionen a la Taula 5:

Taula 5. Processos del fons de la Cúria de l'Oficialat l'ACF (segles XIII i XIV) de jurisdiccions no eclesiàstiques

JURISDICCIO REIAL		JURISDICCIO BARONIAL		JUTGES ÀRBITRES		NO HI CONSTA	
Procés	Inici	Procés	Inici	Procés	Inici	Procés	Inici
1300.05	1372	1200.02	1297	1300.04	1326	1300.03	1325
1330.07	1370	1300.06	1325	1329.03	1338	1330.04	1340
1375.01cr	1375	1300.08	1349	1329.05	1324	1370.05	1398
1390.01	1394	1300.09	1352	1329.07	1375		
1390.03	1394	1329.04	1323	1330.01	1345		
1390.04	1394	1329.06	1385	1330.03	1389		
		1330.06	1349	1330.13	1341		
		1330.08	1330	1350.02	1353		
		1330.12	1339	1370.04	1376		
		1350.01	1359	1370.06	1372		
		1350.04	1351	1380.01	1387		
		1350.07	1354	1380.08	1388		
		1350.09	1360	1394.03	1391		
		1350.10	1385	1394.04	1395		
		1350.11	1365				
		1390.05	1392				
		1394.06	1395				
		1394.07	1395				
		1375.02cr	1388				

El nombre de processos de la jurisdicció eclesiàstica dels segles XIII i XIV que es conserven al fons de la Cúria de l'Oficialat de l'ACF, per tant, és de trenta-tres casos als quals cal afegir-ne un més que s'ha localitzat al fons dels Arxius Parroquials de l'ABEV. Es tracta del procés catalogat com a *AP de Gurb, Administració Civil del Terme, Número 1* que ja ha estat esmentat prèviament i al qual es va assignar el número 1269.01 perquè es va iniciar aquest any.

Per tant, de moment, i si no se n'identifiquen d'altres més endavant, l'ABEV conté en els seus fons trenta-quatre processos romanocanònics actuat per jutges eclesiàstics i iniciats entre els anys 1269 i 1399.

De l'ordenació cronològica i per grups d'anys dels trenta-quatre processos, tal i com es pot veure a la Taula 6, és evident que no es pot fer cap generalització sobre l'evolució de la litigació.

Caldrà esperar a confrontar les dades obtingudes amb les informacions procesals i jurisdiccionals d'altres fons, especialment del Capítol i de la Mensa episcopal, en curs de buidatge actualment.

Taula 6. Distribució dels processos dels segles XIII i XIV per grups d'anys

1269-1300		1301-1333		1334-1366		1367-1399	
Número del procés	Data d'inici	Número del procés	Data d'inici	Número del procés	Data d'inici	Número del procés	Data d'inici
1269.01	1269	1329.08	1318	1330.05	1334	1350.08	1367
1200.01	1280	1329.09	1329	1330.11	1335	1370.01	1372
		1330.10	1331	1300.01	1342	1300.07	1373
		1330.09	1331	1330.15	1347	1370.03	1375
		1330.02	1332	1330.14	1347	1370.02	1379
				1350.03	1365	1380.07	1380
				1300.02	1365	1380.06	1383
				1350.06	1366	1380.02	1385
				1350.05	1366	1380.05	1388
						1380.03	1388
						1390.02	1392
						1390.06	1390
						1390.07	1392
						1390.08	1392
						1390.09	1394
						1394.05	1395
						1394.01	1397
						1394.02	1399

L'únic que es pot afirmar és que entre 1269 i 1329 només se n'han localitzat quatre i que aquest fet es deu, de segur, a la desaparició dels documents, i no pas a una inactivitat dels jutges eclesiàstics. Tres dades semblen confirmar aquesta conclusió:

- El nombre de processos conservats als diferents fons de l'ACA augmenta progressivament des de finals del segle XIII.
- Al fons de l'Arxiu de la Vegueria de Vic (AVV), del mateix ABEV,⁷¹ s'han conservat processos de gairebé cada any a partir del 1304.
- Els registres més antics de la Cúria de l'Oficialat, encara que limitats a l'enregistrament d'actes diversos i no a actuacions judicials pròpiament dites, mostren que aquesta cort estava en plena activitat entre els anys 1317 i 1322.⁷²

De l'anàlisi que ha fet R. Ginebra del fragment de registre 1318-1322, el més extens dels dos, les dues tipologies d'entrades que hi abunden més són:

- Les *fermes per querimònies*, de les quals n'hi ha cent vint-i-dos casos que representen el 51% del total. Es tracta de garanties pecuniàries que la part demandada presta davant de l'oficial o del seu lloctinent de comparèixer en judici per respondre de les «querimònies» o demandes que ha presentat l'altra part. Si bé en la major part dels casos no se sap en què consistien aquestes querimònies, n'hi ha tretze que corresponen a actes criminals (com ferides, danys, «excessos»...) i vint-i-dues, a reclamacions civils («per un mas», «per uns honors», «per un molí»...).
- Les manlleutes de presos i altres entrades que hi tenen relació, de les quals n'hi ha setanta-un casos que representen el 29,7% del total. La major part d'aquests casos corresponen a garanties personals pròpies o avalades per tercers amb què s'assegura el retorn a la cúria d'un pres que es deixa sortir en llibertat provisional. La manlleuta es fa pel compromís dels actuants i no hi ha un lliurament dinerari sinó que la quantitat fixada és una pena pagadora en cas de l'incompliment del termini de retorn. En aquest grup també s'han inclòs les promeses i les garanties de no fugir o de no sortir de determinats espais, generalment el palau episcopal.

Sense entrar en una anàlisi més detallada de les dades que aporta R. Ginebra, és clar que es tracta d'inicis de processos o de processos en curs, generalment actuats per l'oficial del bisbe o pel seu lloctinent, però també pel mateix bisbe en

71. Actualment s'està procedint a fer una catalogació dels processos de l'AVV, fons que està format principalment per les causes que es veien davant dels veguers i sotsveguers d'Osona, però que també inclouen processos davant d'altres jutges.

72. Vegeu GINEBRA I MOLINS, Rafael. *Conflictos civiles en tribunals eclesiàstics a principis del segle XIV. La Cúria de l'Oficialat de Vic, 1317-1322*, treball inèdit en què es fa una anàlisi de dos fragments dels registres més antics conservats a l'ACF de la Cúria de l'Oficialat del bisbe de Vic. El primer fragment està format per cinc bifolis corresponents a l'any 1317 i el segon fragment, per vint-i-quatre bifolis corresponents als anys 1318 a 1322. Aquesta documentació no té continuïtat perquè el següent fragment de registre de la Cúria de l'Oficialat que s'ha conservat ja és del 1372.

persona,⁷³ que evidencien que gairebé no s'ha conservat res de la documentació processal dels segles XIII i XIV, i en especial del període 1269-1329.

Tornant als processos de l'ACF, en els quinze anys següents s'han conservat només vuit processos: cinc per a la dècada 1330-1339 i tres per a la de 1340-1349. En el primer cas els processos estan concentrats entre 1331 i 1335 (no n'hi ha cap de 1336 a 1339) i en el segon cas, en només dos anys (1342 i 1347).

Després hi ha un lapse de disset anys sense cap procés, de 1348 a 1364. Aquest buit potser es pot explicar pels efectes de les mortaldats d'aquells anys, encara que això caldria confirmar-ho amb altres dades de què ara no es disposa. A partir del 1365 s'evidencia una certa regularitat en el nombre de causes, de quatre a vuit per decenni. I no hi ha més de tres anys seguits sense que se'n conservi cap.

En síntesi, i tal com es mostra a la Taula 7, per a un espai de temps de prop de cent anys, entre 1269 i 1364, només s'han conservat dotze processos eclesiàstics; mentre que per al període, molt més breu, entre 1365 i 1399, de trenta-cinc anys, ens n'han arribat vint-i-dos.

Taula 7. Distribució dels processos dels segles XIII i XIV per grups d'anys

1269-1364		Nombre de processos per any	1365-1399		
Processos en total	Nombre d'anys		Processos en total	Nombre d'anys	Nombre de processos per any
12	96	0,12	22	35	0,62

El nombre de vuit processos eclesiàstics per als anys 1390-1399 no s'allunya gaire del de cinc per als anys 1416-1417 i del de dos per a l'any 1433, perquè cal tenir en compte que en els casos esmentats del mostratge del segle XV no s'ha fet un buidatge de tots els anys. Si això es fes, probablement es comptabilitzarien més processos perquè caldria considerar els que no estan classificats en el lligall que els correspon.

Sembla, doncs, que a la segona meitat del segle XIV s'estabilitza un ritme de litigació judicial davant dels jutges eclesiàstics que es manté dins d'uns mateixos nivells fins a principis del segle XV. És aquest ritme el resultat de l'atzar que ha fet conservar més processos d'unes èpoques que d'unes altres? Obeeix a un funcionament més estable dels tribunals eclesiàstics? La resposta a la primera pregunta sembla clara: s'ha perdut la major part de la documentació.⁷⁴ La segona s'intenta resoldre en l'apartat següent.

73. ABEV, ACF, COF, Registre 1b, f. 39v-2. Berenguera de Prat, de Santa Coloma de Vinyoles, fa la promesa sota pena de 100 sous de comparèixer dins del termini de deu dies després de la tornada del bisbe a la ciutat de Vic per rebre correcció i càstig a causa d'haver estat «*graviter diffamata*» de sortilegi i d'endevinaments.

74. El juliol de l'any 1936 els anarquistes van incendiar i destruir la catedral de Vic. Com a resultat d'aquest fet va desaparèixer, devorat per les flames, l'Arxiu del Vicari General. Una pèrdua irreparable, en general, i per als objectius d'aquest treball en particular.

7. L'activitat dels jutges eclesiàstics del bisbat de Vic: una aproximació per al darrer terç del segle XIII i per al segle XIV

Gracià en el *Decretum* va considerar el terme *ofici* en un sentit ampli que es referia tant al servei espiritual com a altres tasques de l'Església per al seu clergat. Ara bé, no va ser fins al segle XIII que es van diferenciar i definir dins de l'Església catòlica dos tipus de poder: el poder d'ordenació o poder sacramental, anomenat *potestas ordinis* (com ordenar i depositar clergues o com consagrar esglésies i altars) i el poder de govern o poder jurisdiccional, anomenat *potestas iurisdictio-nis* (com jutjar, excomunicar, conferir beneficis o rebre juraments de vassalls). El terme *iurisdictio* va ser desenvolupat pels canonistes medievals, de manera que el sentit que se li va acabar atribuint feia referència tant a la jurisdicció com a la legislació i es referia al poder de redactar qualsevol decret o mesura necessaris per dirigir l'Església. D'aquesta manera se'l pot considerar com a sinònim del terme d'autoritat (*potestas*), en un sentit ampli de la paraula.⁷⁵

Els diferents oficis que es van desenvolupar dins de l'Església catòlica tenien atribucions diferents tant pel que fa a la *potestas ordinis* com a la *potestas iuris-dictionis*. Per influència del dret justinià, tots aquells eclesiàstics que tenien jurisdicció en virtut del seu ofici eren considerats com a jutges ordinaris o *iudices ordinarii*.

En el nivell superior se situava el papa, el bisbe de Roma, la primacia del qual era ja indiscutida en el segle XIII. Per sota d'ell hi hauria els legats papals i els jutges delegats pel mateix papa. A continuació s'hi inclourien els patriarques i els primats. Després, els arquebisbes. Per sota seu hi hauria els bisbes. Més avall de la jerarquia hi hauria un conjunt ampli i divers format principalment per ardiaques, arxiprests i primicers.⁷⁶ Finalment, el darrer lloc de l'escala l'ocuparien els clergues.

El papa era l'autoritat més alta en tots els afers administratius i judicials de l'Església. I els arquebisbes i els bisbes ho eren dins de les seves arxidiòcesis i diòcesis, respectivament. Però tots plegats podien cedir les seves funcions judicials a jutges, a qui podien delegar casos individuals.

Els jutges delegats del papa actuaven en les diòcesis de forma independent, de manera que els bisbes i els legats apostòlics no podien intervenir en l'exercici de les funcions d'aquells.⁷⁷ Per la seva part, els arquebisbes i els bisbes van delegar des de finals del segle XII a França i Alemanya, tal com ja s'ha explicat, l'exercici de les seves funcions en els oficials, els quals no poden ser considerats com als *alter ego* dels primers fins després de la decretal *Romana Ecclesia* publicada per Innocenci IV el 1245.⁷⁸

75. WOLTER, Udo. «The officium in Medieval Ecclesiastical Law as Prototype of Modern Administration». A: PADOA-SCHIOPPA, Antonio (ed.). *Legislation and Justice*. New York: Clarendon Press. Oxford University Press, 1997, p. 17 a 36. Vegeu també d'AVRIL, Joseph. «Sur l'emploi de juridiction au Moyen Age (XIIe-XIIIe s.)», *ZRG-KA*. Band 83 (1997), p. 272-282.

76. Vegeu per a aquests oficis l'edició de FRIEDBERG, Emil, ja citada, del *Liber Extra*, especialment el Llibre I, Títols XXIII a XXXI; i del *Sextus*, el Llibre I, títols XIII a XVI.

77. Vegeu TRUSEN, W. *Op. cit.*, p. 481.

78. Vegeu TRUSEN, W. *Op. cit.*, p. 468 i següents. La introducció de l'oficialat com a oficial per mandat, no per delegació, amb el reconeixement del jutge com a *alter ego* del bisbe i com a jutge ordinari del bisbat, no s'esdevingué fins després del 1245.

Els bisbes també van delegar les seves atribucions en uns personatges anomenats vicaris generals que entenien, entre d'altres, en l'administració general de la diòcesi i en les causes criminals. Sovint una mateixa persona exercia d'oficial i de vicari general.⁷⁹

Pel que fa al nivell dels ardiaques, arxiprests, primicers i altres oficis inferiors, jurisdiccionalment parlant, sembla que està fora de dubte la pèrdua de competències dins de la diòcesi per un procés de creixent centralització i hegemonia del bisbe per mitjà dels seus oficials i vicaris generals,⁸⁰ no pas per la pugna entre els dos nivells de la jerarquia en la qual haurien sortit perdedors els primers.⁸¹

Passant d'aquest pla general al cas concret del bisbat de Vic, sembla que es van produir canvis en l'organització de la cúria episcopal a mitjan segle XIII.⁸² El primicer, per exemple, apareix en molts documents administratius del primer terç del segle XIII, com establiments, concessions, etc.;⁸³ i, en especial, en la sentència ja esmentada del 13 d'agost de 1225 en què se'l denomina com a jutge ordinari.⁸⁴ Però el 1259 ja es fa la primera menció de l'oficial⁸⁵ i també es documenta la figura del batlle.⁸⁶

Tenint en compte aquestes consideracions, s'ha representat a la Taula 8 la distribució dels trenta-quatre processos de l'ACF segons la potestat davant de la qual es van actuar. Cal advertir que no s'han considerat els jutges delegats o sotsdelegats com a potestats amb poder jurisdiccional propi.

Aquest és el cas, per exemple, del procés 1329.08. La Seu Apostòlica delega en Ramon de Castellar, canonge i oficial del bisbe de Vic, com a jutge únic delegat en una causa d'apel·lació d'uns manaments fets per l'ardiaca de la Selva com a sotsexecutor diputat per Guillem Meschini, executor papal per a l'execució del priorat de Cruïlles. Al seu torn l'oficial de Vic sotsdelega la causa en Guillem, prepòsit del monestir de Santa Maria de Manresa de l'orde de Sant Agustí. Aquest laberint jurisdiccional s'ha representat com una causa de la Seu Apostòlica, malgrat que és la primera vegada que apareix l'oficial de Vic com a mandatari del bisbe.

79. Vegeu TRUSEN, W. *Op. cit.*, p. 475.

80. Vegeu TRUSEN, W. *Op. cit.*, p. 482 i 483.

81. La tesi de l'enfrontament entre aquests dos nivells de la jerarquia eclesiàstica va ser defensada, entre d'altres, per P. Fournier (*op. cit.*). Vegeu-ne la refutació a TRUSEN, W. *Op. cit.* Per la seva part, H. Straub (*op. cit.*, p. 96 a 98), també posa en dubte aquesta tesi i explica l'ascens dels oficials i dels vicaris generals dels bisbes principalment per la incapacitat dels ardiaques, arxiprests, etc. per atendre tant a l'increment substancial dels afers administratius i judicials eclesiàstics a la segona meitat del segle XIII com a la complexitat jurídica que va representar la introducció del procediment romanocanònic.

82. Sobre el funcionament del Capítol i del bisbat des del segle IX fins al segle XII, vegeu FREEDMAN, Paul H. *Tradició i regeneració a la Catalunya Medieval*. Barcelona: Curial, 1985.

83. Vegeu-ne un exemple a AEV, Llibre 3, pergami 110. Es tracta d'un establiment d'una peça de terra que fa Guillem, bisbe de Vic, amb el consentiment del Capítol i de l'arquebisbe de Tarragona, a un particular i la seva muller. El document, a part del primicer Arnau de Manlleu, també el signen l'arxilevita o ardiaca, un canonge, el «sacriscrinius», el sagristà, l'escrivà i un levita.

84. Vegeu GUDIOL, J. *Op. cit.*, p. 18: «... nos A. de manleuo primicherius et iudex ordinarius...». Es tracta del mateix primicer, Arnau de Manlleu.

85. Vegeu la nota 91 d'aquest treball.

86. Vegeu a AEV, Llibre 2, pergami 143, un establiment d'un lloc al mercadal per a vendre blat que fa el bisbe, de consell i voluntat del Capítol de canonges, a uns particulars l'11 de gener de 1260 on consta la signatura del batlle així com la de l'ardiaca, deu canonges, el preceptor (nom amb què també era conegut el primicer), el sagristà, el notari i un escrivà.

Són casos de característiques semblants els processos 1300.02 (delegació del vicari general i oficial de l'arquebisbe de Tarragona en un jutge: s'ha classificat com a procés del vicari), 1330.15 (nomenament de jutges o comissaris pel bisbe de Vic com a executor assignat per la Seu Apostòlica en una causa beneficional: s'ha classificat com a causa de la Seu Apostòlica), 1350.08 (sotsexecució per la Seu Apostòlica a favor d'un canonge de Vic d'una execució d'unes prebendes canòniques en la Seu de Vic: s'ha classificat també dins de la Seu Apostòlica) i 1370.03 (nomenament de jutge o comissari diputat pel vicari general del bisbe de Vic en un procés sobre la possessió del càrrec de rector d'una parròquia: s'ha considerat com del vicari general).

Taula 8. Classificació dels processos segons els jutges que els van actuar

	CAPÍTOL		BISBE DE VIC					ARQ. T.	SEU AP.
	Canonge i degà	Canon-ges	Oficial	Delegat	Vicari i oficial	Vicari	Degà de Ripoll	Vicari i/o oficial	Delegat
1269 1300	1269.01 (1269)	1200.01 (1280)							
1301 1333			1329.09 (1329)	1330.09 (1331) 1330.10 (1331) 1330.02 (1332)					1329.08 (1318)
1334 1366		1330.11 (1335)	1330.05 (1334) 1300.01 (1342)		1330.14 (1347)	1350.05 (1366)	1350.06 (1366)	1300.02 (1365) 1350.03 (1365)	1330.15 (1347)
1367 1399		1300.07 (1373) 1394.05 (1395)	1370.02 (1379) 1380.06 (1383) 1380.02 (1385) 1380.03 (1388) 1380.05 (1388) 1390.06 (1390) 1390.07 (1392) 1390.08 (1392) 1394.01 (1397)		1390.02 (1392)	1370.01 (1372) 1370.03 (1375) 1380.07 (1380) 1390.09 (1394) 1394.02 (1399)			1350.08 (1367)

En base al mateix criteri d'ordenar la informació segons els quatre grups d'anys amb què s'ha elaborat la Taula 6, s'han subdividit les dades dins de cada grup d'anys també en quatre grans grups. Els dos primers corresponen als jutges ordinaris del bisbat de Vic: d'una banda, aquells casos en què els canonges jutgen per ells mateixos, o deleguen la seva jurisdicció en altres jutges, i de l'altra, els casos en què el bisbe de Vic exerceix la seva jurisdicció per mitjà de jutges nomenats per ell, ja que en cap dels processos eclesiàstics conservats mai no jutja personalment. En els dos altres grups s'hi han classificat els casos en què l'autoritat judicial és l'arquebisbe de Tarragona o la Seu Apostòlica.

Centrant l'atenció en aquests dos darrers grups cal especificar que contenen només cinc processos, tots ells corresponents als dos primers terços del segle XIV. Pel que fa a la Seu Apostòlica, la primera causa s'inicia el 1318 i tracta sobre el nomenament del càrrec de prior d'un monestir (procés 1329.08); la segona, del 1347, sobre la col·lació d'un benefici (procés 1330.15); i la tercera, del 1367, sobre l'execució d'unes prebendes canòniques (procés 1350.08).

Pel que fa a l'arquebisbe de Tarragona, només se'n conserven dues causes, dues apel·lacions fetes l'any 1365 pel veguer i el sotsveguer del Vallès així com pel seu saig. La primera d'una pena que els havia imposat el bisbe de Vic per una taxació en els fogatges (procés 1350.03). La segona, contra una sentència proferida a l'audiència del vicari del bisbe de Barcelona sobre el costum a observar en la Cúria de Tarragona (procés 1300.02).

Pel que fa a les vint-i-nou causes restants només s'han conservat dos processos, el 1269.01 i el 1200.01, ambdós del segle XIII, en què el Capítol de canonges actua com a potestat judicial en temes que no siguin exclusivament emfitèutics. En el procés 1269.01, uns eclesiàstics reclamen la tercera part dels béns mobles d'una herència per successió *ab intestato*⁸⁷ davant del canonge i degà del Capítol de la Seu de Vic. En el procés 1200.01 dos particulars⁸⁸ porten una disputa sobre la possessió d'un mas dels seus avantpassats⁸⁹ davant del canonge i paborde del mes d'octubre de la Seu de Vic.

En aquest darrer cas la potestat del Capítol és inqüestionable. Els jutges que intervenen en el procés són nomenats pel paborde amb l'aquiescència de les parts. Es tracta d'una causa d'apel·lació d'una sentència proferida per un jutge delegat del paborde que es veu davant d'un altre jutge (fent servir una terminologia posterior, és un cas d'apel·lació davant d'un mateix tribunal *mutato assessore*). El

87. És el conegut mal ús de la *intestia* que s'abolirà a la Sentència Arbitral de Guadalupe de 1486. Vegeu, VICENS VIVES, J. *Historia de los remensas (en el siglo XV)*. Barcelona: Ediciones Vicens Vives, 1978. Aquest ús, segons FOURNIER, P. *Op. cit.*, p. 88, estava estès a diferents parts de França i sembla que provenia de la pràctica generalitzada dels particulars d'ordenar per testament alguns llegats pietosos per a la salvació de l'ànima. Així va néixer el costum que donava dret als superiors eclesiàstics, i també als laics, de disposar d'una part dels mobles dels intestats i de dedicar-los a obres pies, atès que no es considerava verssemblant que cap difunt en prescindís. A Anglaterra a mitjan segle XIII aquesta pràctica també era present i portà a importants conflictes polítics entre el rei i els tribunals eclesiàstics. Vegeu-ho a TRUSEN, W. *Op. cit.*, p. 489.

88. Són dos familiars, en concret dos cosins.

89. El problema de fons és la validesa d'una donació entre familiars.

primer procés i la sentència apel·lada no es conserven. La segona sentència també és apel·lada davant de la mateixa potestat i el procés acaba amb una tercera sentència. Quan es fa la segona apel·lació es diu explícitament que s'apel·la davant del Capítol, i no davant del bisbe o d'un oficial seu.⁹⁰

La resta de processos, ja del segle XIV, en què intervenen canonges com a potestats ho fan exclusivament com a senyors directes. És el cas dels processos 1330.11 (iniciat el 1365, el canonge prepòsit de la prepositura del mes de maig de la Seu de Vic nomena un jutge perquè declari que un particular no és el senyor útil d'un mas), el 1300.07 (iniciat el 1373, el canonge i prepòsit de la prepositura del mes de març reclama una quantitat contra un particular, un home propi, soliu, adscrit i afocat seu que està encarcerat a la presó del palau episcopal de Vic, com a pena per incompliment d'un manament que li havia fet de presentar-se davant seu) i el 1394.05 (iniciat el 1395, en aquest cas és el monestir de Santa Maria de Manlleu que nomena un jutge delegat o comissari per reclamar a un particular la restitució d'un mas).

Deixant, doncs, de costat els jutges emfitèutics, els que depenen de la Seu Apostòlica i els de l'arquebisbe de Tarragona, els vint-i-quatre processos restants del segle XIV corresponen a jutges nomenats pel bisbe de Vic.

El primer jutge que hi ha documentat és l'oficial: es tracta del procés 1329.09 de l'any 1329. Pel que fa a aquest càrrec sembla que al bisbat de Vic s'esdevé el que s'ha comentat anteriorment per a França i per a Alemanya. En les mencions que se'n fan en el segle XIII no sembla que es pugui parlar d'un càrrec «institucionalitzat» amb una cort pròpia, com ho serà ja iniciat el segle XIV, sinó més aviat d'un delegat del bisbe per exercir diferents funcions.

La primera notícia de l'existència d'un oficial del bisbe de Vic ens la proporciona un procés no eclesiàstic del segle XIII. Està datada l'any 1259 i té relació amb l'excomunicació dels qui atempten contra els béns eclesiàstics.⁹¹ Les següents mencions es troben en el procés 1269.01 de l'ACF: en una primera menció sembla encarregat de les fermes de dret,⁹² i a la segona, se li reclama la intervenció en la penalització del delictes de no voler donar el sagrament de l'eucaristia a uns moribunds.⁹³ En el procés 1200.01 s'inclou una carta escrita el 23 de setembre de 1280 pel regent de la cort de Martorell en què s'adreça a Pere de Torrents, jutge de la primera apel·lació, i el denomina com a oficial del bisbe de

90. «*Appello a dicta sentenciam ad capitulum vicensis vel ad dictum dominum Guilelmum de Miravallibus [el canonge i paborde del mes d'octubre] vel ad illum ad quem de iure appellare debeam et instanter apostolicos peto.*» (13v)

91. Vegeu ACA, Cancelleria, Fons de Processos en Quart, procés 1259-1261, full 4v: «... *quod dictus Raimundus de Bisaura est excommunicatione maiori [...] per dominum vicensis Episcopum et eius officialem, ob manifestam offensam et rapinam quam dictus Raimundus de Bisaura fecit ei fieri in honoribus et possessionibus ecclesie Sancti Salvatoris de Oris et Santi Petri de Podio.*»

92. «... *quidam alii parrochiani qui tunc erant ex[communicati] firmassent ius in posse Petri de Torrentibus tunc officiali...*» (f. 8r).

93. «... *Unde iure [...] pena debeat suos tenere auctores et [...] non debant impunita petunt [...] predictos [...] supra dictum F. per vos domine G. de Castello, officialis domini vicensis episcopi [...] officio vestro puniri et graviter castigari dictum F. pro [...] iniuria eis facta se domini [...] in canonibus constituta...*» (f. 9r)

Vic.⁹⁴ En canvi, en el testament d'aquest canonge, redactat l'1 de juliol de 1291, no s'autoconsidera com a oficial.⁹⁵

Ja en el segle XIV, l'oficial apareix esmentat per primera vegada en un procés de l'AVV iniciat l'any 1304.⁹⁶ La segona vegada és en el procés 1329.08 ja de l'ACF començat l'any 1318 en què apareix el canonge i oficial de Vic com a jutge únic delegat per la Seu Apostòlica. Si bé en la menció de 1304 Ramon d'Abadia hi constava com a oficial, ara és simplement el jutge nomenat pel jutge sotsdelegat de l'oficial, Ramon de Castellar.

A tall d'hipòtesi sembla que el 1304 l'oficial encara no és més que un jutge delegat del bisbe⁹⁷ mentre que el 1318 se sap que el càrrec està institucionalitzat perquè es conserven registres de l'oficial per als anys 1317-1322.⁹⁸ De fet, però, caldrà esperar l'any 1329, en el procés 1329.09, per trobar per primera vegada la menció «Cúria de l'Oficialat de Vic» en un procés. La causa és matrimonial i en el full 10r es parla d'una carta de paper segellada amb el segell d'aquesta cort.

En els anys següents, i fins al 1342, hi ha dos altres processos de l'Oficial de Vic: el 1330.05 i el 1300.01 iniciats, respectivament, el 1334 i el 1342. El primer té relació amb una acusació d'usura en un contracte mutu i la segona és una enquesta en contra del rector d'una església arran d'una denúncia feta pels veïns en contra d'ell.

L'any 1331 el bisbe de Vic nomena jutges delegats per entendre en processos més complexos políticament parlant o que tenen relació amb la gestió de l'administració episcopal. Aquest és el cas del procés 1330.10, en què es disputa la suspensió del batlle del castell del Brull pel bisbe de Vic, i del procés 1330.09, en què es demana el rescabament per la difamació i per la denúncia d'un particular que li comportà l'empresonament en el castell de Fornils durant quatre mesos. Un altre procés d'aquestes característiques és el 1330.02, iniciat un any després,

94. «*Venerabili viro provido et discreto Petro de Torrentibus, canonico et oficiali domini vicensi episcopi...*» (f. 6v).

95. Agraïeix a Rafael Ginebra que me l'hagi fet conèixer. En el testament consta: «*Ego Petrus de Torrentibus Praeceptor Vicens...*». Quan es refereix als marmessors s'esmenta Ramon d'Abadia, un dels jutges de la segona apel·lació, com a «*jurisperitum*», quan en les actuacions només és denominat com a «*clericus*».

96. AVV, lligall 1304-1312, procés 1304.05. Hi ha una referència en què consta que R. d'Abadia és l'oficial del bisbe de Vic. (f. 14v).

97. A Girona, l'oficial del bisbe ja consta en un document del 17 de juny del 1230. Vegeu a MARQUÈS, Josep M. (ed.). *Op. cit.*, document 146, la sentència proferida el 17 de juny del 1230 per Bernat Cortès, oficial del bisbe. Vegeu també, quaranta anys després, la sentència del document 304, ja citada a la nota 56. En aquest cas l'oficial és Pere de Banyoles i no consta que tingui una cúria pròpia, perquè l'escrivà ho és de la del bisbe: «*Ego Raimundus Ollarii de Palaciolo, scriptor iuratus curie domini episcopi Gerundensis, hoc scripsi, die annoque prefixis*». A finals de segle l'oficial és Ponç Albert però no està clar tampoc que disposés d'una cort pròpia. Vegeu Arxiu Diocesà de Girona (ADG), Fons de Lletres Episcopals, volum 1, f. 30r on consta que el 31 de maig del 1296 el bisbe comissiona una enquesta a Ponç Albert «*...oficiale suo...*». Vegeu també PONS I GURI, Josep M.; PALOU I MIQUEL, Hug (eds.). *Un cartoral de la canònica agustiniana de Santa Maria del castell de Besalú (segles X-XV)*. Barcelona: Fundació Noguera, 2002. En el document 41, que correspon al full 55r del cartoral, hi ha una lletra del mateix Ponç Albert amb data de 13 d'abril de 1299 encapçalada amb aquest text: «*Poncius Alberti, officialis domini episcopi Gerundensis...*».

98. Vegeu GINEBRA, R. *Conflictes civils...*, *op. cit.*

sobre l'escrivania o notaria de la ciutat de Vic entre uns canonges de Vic i la resta del Capítol.

En els anys següents, i fins al 1379, no s'ha conservat cap més procés en què l'oficial actuï per ell sol. En el 1347 consta per primer cop el vicari general⁹⁹ com a jutge, com a càrrec instituit i unit amb el d'oficial, duent un procés. És la causa 1330.14, iniciada l'any 1347, en què un rector d'una església demana l'excomunicació del propietari d'un mas per raó d'uns censos impagats.

De casos en què el càrrec de vicari i d'oficial estiguin units en una mateixa persona només n'hi ha un altre de documentat, el procés 1390.02, datat l'any 1392, en què uns eclesiàstics reclamen el lluïisme per la venda d'un mas i el reconeixement del defenent com a home propi i afocat perpetu.

Deixant de banda el cas particular del procés 1350.06, que es dugué a terme durant l'any 1366 i en què el degà de Ripoll pel bisbe de Vic entengué en una causa entre uns eclesiàstics per la percepció d'uns censos, la resta de processos de l'oficial i del vicari general en el darrer terç del segle XIV es corresponen temàticament a les matèries que són pròpies de cada càrrec.¹⁰⁰

En el cas de l'oficial, aquest entén:

En matèria civil: processos sobre deutes entre eclesiàstics i entre particulars i eclesiàstics (processos 1370.02 i 1390.07 iniciats, respectivament, els anys 1379 i 1392), sobre reclamacions de censos per part d'eclesiàstics en contra de particulars (processos 1380.06, 1380.03 i 1394.01 iniciats, respectivament, els anys 1383, 1388 i 1397), sobre reclamacions de residència per eclesiàstics en contra de remences (procés 1380.02 iniciat l'any 1385) i sobre conflictes de competències jurisdiccionals amb els oficials de barons (procés 1390.06 iniciat l'any 1390).

En matèria criminal: denúncies per amenaces de particulars contra eclesiàstics (procés 1380.05 iniciat l'any 1388).

En matèria matrimonial: anul·lacions de matrimonis (1390.08 iniciat l'any 1392).

En el cas del vicari general, aquest entén:

En matèria civil: processos sobre servituds entre una feudatària del bisbe i uns particulars (procés 1350.05 iniciat l'any 1366), sobre col·lacions de càrrecs i benifets eclesiàstics (processos 1370.03 i 1390.09 iniciats, respectivament, els anys 1375 i 1394), sobre reclamacions entre particulars en causes que són de

99. La figura del vicari general sembla que no va aparèixer fins a la primera meitat del segle XIV. La referència més antiga que consta en els processos de l'ACF és del 1329. Vegeu-ho al procés 1329.09, f. 1r: «...domino Galcerando divina providencia vicens Episcopo vel eius venerabilibili vicario in spiritualibus generali...».

100. Vegeu relacions generals de competències dels oficials i dels vicaris generals a FOURNIER, P. *Op. cit.*, i TRUSEN, W. *Op. cit.*, entre d'altres. Per al cas concret de Vic, vegeu en el procés 1370.03 el nomenament de l'oficial de Vic, Jaume Sa Ingla, com a vicari general en les coses espirituals i temporals (f. 37r-39v): hi consten totes les funcions que pot exercir.

jurisdicció temporal del bisbe (processos 1380.07 i 1394.02 iniciats, respectivament, els anys 1380 i 1399)

En matèria criminal: processos en contra de clergues acusats de crims (procés 1370.01 iniciat l'any 1372).

8. Epíleg

En el bisbat de Vic hi ha documentats procediments romanocanònics eclesiàstics escrits a començaments del darrer terç del segle XIII si bé es pot considerar que aquesta forma processal no es generalitzà fins a les primeres dècades del segle XIV, al mateix temps que es consolidaven els oficials, primer, i els vicaris generals, després, dels bisbes.

Sembla que el desenvolupament del procediment romano-canònic va ser una de les expressions més evidents dels canvis que s'havien produït en el conjunt de l'església, en especial la centralització administrativa com a resultat de la implantació de la primacia romana.

Però aquest treball no pretén ser més que una primera aproximació al tema. I, probablement, deixa més preguntes obertes de les que ha pogut tancar. Resoldre-les serà, doncs, l'objecte de les properes recerques.